

Tot zegen bereid

Pastorale brief over het vieren van vriendschap

Inhoud

1 Waarom deze brief?

Geroepen en bereid
Maatschappelijke erkenning
Pastorale kansen
Opbouw van deze brief

2 Vriendschap is een heilige zaak

Vriendschap, een geloofswoord
Lichaam en geest ineen
Rituelen markeren het leven
Een sacramentele werkelijkheid
De opdracht tot groei

3 Alle zegen komt van God

Zegen als lofprijzing
Elkaar zegenen
Woord en daad ineen
Openbare bezegeling
Zegen en verbond

4 Zegen op de agenda van de parochie

De verworven zegen
Geloofsgesprek noodzakelijk
Het aanbod vooropstellen
Pastorale voorbereiding

5 Vriendschap vieren

Drie mogelijkheden
Een vriendschapsliturgie
Een vriendschapsmaaltijd

Besluit

Bijlagen

- 1 Suggesties voor gesprek
- 2 Liturgische suggesties
- 3 Litteratuur
- 4 Adviseurs

1 Waaron deze brief?

*Laten wij elkander zegenen,
opdat wij de zegen verwerven
waartoe wij geroepen zijn*
1 Petrus 3, 9

De ervaringen van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen, opgedaan in een vaak moeizame worsteling om goed en kwaad te onderscheiden, en te achterhalen wat hun tot vrede strekt, zijn in de geloofsgemeenschap nauwelijks bekend. Mét vele gelovige homoseksuelen, wier deskundigheid gewoon bestaat in hun weloverwogen ervaring, zijn wij ervan overtuigd dat homoseksuele mensen aan hun verlangen uiting kunnen geven op een wijze die goed is, die hen heel maakt, en die hen bevestigt in het geloof aan Gods liefde voor hen en voor deze wereld. Wij zijn er ook van overtuigd dat homoseksuele vriendschappen en verbintenissen in de kerk openlijk bekend kunnen zijn, en daar aanspraak maken op aller respect.

Uit: Tot zegen geroepen, De Horstink, Amersfoort 1989

Voor een kerk, die mensen wil helpen het koninkrijk van God binnen te gaan, is het niet goed als ze het reële leven van die mensen niet verstaat of het slechts in oppervlakkige schema's kan uittekenen, zoals zedenverval, genotzucht, subjectivisme, secularisatie. Niemand luistert dan naar die kerk, en zo doende helpt zij niemand. Dit vinden wij betreurenswaardig. Daarom willen wij eraan bijdragen dat de geloofsgemeenschap de hedendaagse realiteit over seksualiteit en relaties onder ogen ziet. Dan zal duidelijk worden waar en wanneer morele grenzen geboden zijn, namelijk telkens als het respect voor de ander en de inzet voor gerechtigheid in gevaar komen.

Uit: Tot zegen geroepen

De schrijver van de eerste brief van Petrus spoort christenen aan elkaar altijd zo veel mogelijk in het goede te bevestigen, elkaar het goede ook toe te wensen (1 Petrus 3, 9). Alles wat goed is onder en tussen mensen, verwijst immers naar God die zelf bron is van goedheid, bron van zegen.

1.1 Geroepen en bereid

In 1989 richtten wij ons als leden van het Werkverband van Katholieke Homo-Pastores tot u, onze zusters en broeders in de rooms-katholieke kerk van Nederland, met een pastorale brief over geloof en (homo)seksualiteit. Wij gaven dat geschrift de titel 'Tot zegen geroepen' mee. De brief werd afgesloten met de zegenbede die wij hierboven citeren. Nu, elf jaar later, schrijven wij u opnieuw een pastorale brief, deze keer onder de titel 'Tot zegen bereid'. Deze tweede brief wil niet alleen gelezen worden als een vervolg op de eerste, maar tegelijkertijd ook als een toespitsing daarvan.

In onze eerste brief wilden wij vooral betuigen dat de ervaring en de beleving van vriendschap, liefde en seksualiteit tussen mensen van hetzelfde geslacht door gelovigen als een zegen beleefd kan en mag worden. Voortbouwend op deze overtuiging vragen wij in deze tweede brief aandacht voor een betrekkelijk nieuw fenomeen: de liturgische viering van homoseksuele en lesbische levensverbintenissen, inclusief de zegening daarvan binnen de kerkgemeenschap.

Met dit schrijven markeert het Werkverband van Katholieke Homo-Pastores tevens zijn twintigjarig bestaan. Het lidmaatschap van het WKHP staat open voor mensen die door roeping of beroep zijn verbonden met de rooms-katholieke kerk. Het werkverband streeft een kerk na waarin ruimte is voor allen die oprecht de weg van Jezus van Nazaret willen gaan, ongeacht seksuele voorkeur, geslacht of levensstaat.

Als pastores die zelf homoseksueel of lesbisch zijn, voelen wij het als een bijzondere plicht niet alleen voor onszelf op te komen, maar voor alle gelovigen die zijn zoals wij. Ook wensen wij op te komen voor onze en hun ouders, vrienden en vriendinnen, en voor allen die sympathiek staan tegenover de gelijkberechtiging van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen in de samenleving en de kerk.

Als pastores zoeken wij, samen met vele anderen, hoe de blijde boodschap voor mensen van vandaag vlees en bloed kan

worden. In die zin wil de publicatie die u nu in handen hebt, een pastorale brief zijn. Met deze brief willen wij woorden van hoop en bemoediging spreken, en wegen wijzen naar de toekomst.

1.2 Maatschappelijke erkenning

Het feit dat deze brief nu verschijnt, staat vanzelfsprekend niet los van ontwikkelingen binnen de Nederlandse samenleving. Het huwelijk tussen man en vrouw blijft onverminderd populair, maar daarnaast is er sprake van een groeiende acceptatie en erkenning van andere verbintenissen.

Volgens gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek werden in 1999 in Nederland 89.000 huwelijken voor de wet gesloten. Daarmee is voor het vierde achtereenvolgende jaar het aantal huwelijksluitingen toegenomen. Van deze huwelijken geldt dat tachtig procent van de paren op het moment van de huwelijksluiting reeds samenwoonde. Eén op de vijf huwendes was al minstens één keer eerder getrouwd geweest.

Sinds 1 januari 1998 kent Nederland naast het huwelijk het wettelijk geregistreerd partnerschap. In 1998 en 1999 maakten 7900 paren van deze regeling gebruik. Bij 4800 van hen ging het daarbij om een relatie van twee mannen of twee vrouwen.

De Tweede Kamer der Staten-Generaal heeft op 12 september 2000 met 109 tegen 33 stemmen het wetsvoorstel 'Openstelling van het huwelijk voor personen van gelijk geslacht' aanvaard. Wanneer dit voorstel kracht van wet krijgt - op het moment waarop wij deze brief schrijven, is het wetsvoorstel nog niet door de Eerste Kamer behandeld - kunnen ook twee personen van hetzelfde geslacht een burgerlijk huwelijk aangaan.

Het wetsvoorstel kent aan de betrokken partners zo veel mogelijk dezelfde rechten toe als wanneer het huwelijk is gesloten door een man en een vrouw.

De voorstanders motiveren de openstelling van het burgerlijk huwelijk met een verwijzing naar het rechtsgevoel binnen de samenleving dat burgers, ongeacht hun seksuele voorkeur, recht hebben op gelijke behandeling. Dit motief ligt voor hen in de lijn van het antidiscriminatiebeginsel zoals dat vervat ligt in artikel 1 van de Nederlandse Grondwet.

Een bijkomend motief van sommige voorstanders van de nieuwe wetgeving is dat juridische erkenning van relaties niet alleen een persoonlijk belang van betrokkenen dient, maar ook een sociaal belang. Het maatschappelijk weefsel wordt naar hun opvatting versterkt wanneer burgers met elkaar duurzame persoonlijke betrekkingen aangaan. Anders gezegd: ook gelijkgeslachtelijk vormgegeven blijft het huwelijk voor hen een van de fundamenten van de samenleving.

Hoe men daar in moreel opzicht ook over mag denken, feit is dat de groeiende maatschappelijke acceptatie en erkenning van andere levensverbintenissen dan het huwelijk van man en vrouw invloed heeft op gelovigen. Gelovigen die leven in andere verbintenissen, vragen ook aan kerken en pastores hun relatie op enigerlei wijze voor het aangezicht van God te bevestigen. Een aantal homoseksuelen en lesbische gelovigen vraagt de kerk, al dan niet in aansluiting op de registratie van hun partnerrelatie of een burgerlijke huwelijksluiting, hun vriendschap te vieren en te zegenen. Een soortgelijke vraag wordt her en der gesteld door mannen en vrouwen die buiten het huwelijk om hun leven met elkaar delen, en door mensen die na echtscheiding opnieuw een burgerlijk huwelijk aangaan.

1.3 Pastorale kansen

De rooms-katholieke kerk wijst de liturgische viering of zegening van andere levensverbintenissen dan het heteroseksuele huwelijk tot nu toe af. De belangrijkste reden daarvoor is dat in haar optiek zulke verbintenissen strijdig zijn met de scheppingsorde waarvan het huwelijk tussen man en vrouw deel uitmaakt. 'De roeping tot het huwelijk is gegrift in de natuur zelf van man en vrouw, zoals zij voortgekomen zijn uit de hand van de Schepper', aldus de Katechismus van de Katholieke Kerk. De kerk beschouwt het huwelijk dus niet als 'een louter menselijke instelling'. Bijgevolg verzet zij zich tegen de openstelling van het huwelijk voor mensen van hetzelfde geslacht.

De seksuele omgang is voor de kerk niet alleen uiting van liefde tussen gehuwden, maar zij is ook verbonden met de voortplanting. De kerk wijst seksuele omgang buiten het huwelijk van man en vrouw af. Op grond van haar visie op de scheppingsorde bestempelt zij het homoseksuele verlangen als 'een objectieve ongeregelde'; de beleving daarvan is in haar ogen 'intrinsiek ongeordend' en 'in strijd met de natuurwet'. Paus Johannes Paulus II citeerde deze woorden van de catechismus in een toespraak ten tijde van een internationale homodemonstratie die in de zomer van 2000 in Rome plaatsvond.

Tegen deze achtergrond is ook de brief van de Nederlandse bisschoppen van 19 juni 2000 te verstaan over 'het aangaan van een levensverbintenis: kerkelijke viering en pastoraat'. In dit schrijven aan de pastoraal werkenden verklaren de bisschoppen dat 'de gelijkgeslachtelijkheid van de partners een huwelijk tussen hen onmogelijk maakt'. Naast het huwelijk tussen man en vrouw, de ambtswijding en het afleggen van kloostergeloften kent de kerk volgens hen geen andere vormen van kerkelijke viering van levensverbintenissen tussen personen ('zoals vriendschappen en samenlevings- of zorgverbanden'). De bisschoppen concluderen dan: 'Deze visie op het huwelijk en op de kerkelijke viering van een levensverbintenis houdt in dat

de kerkelijke viering van een levensverbintenis tussen twee personen van hetzelfde geslacht in de rooms-katholieke kerk niet mogelijk is'.

De hierboven geschetste 'officiële leer' van de rooms-katholieke kerk wordt in ons land door steeds minder gelovigen aangehangen. Ondanks de afwijzende houding van paus en bisschoppen vinden er in rooms-katholieke kerken en kapellen in dit land vieringen plaats waarin over homoseksuele en lesbische vriendschappen een zegen wordt uitgesproken. De pastores die daarbij voorgaan, ervaren de groeiende sociale erkenning van homoseksuele en lesbische relaties als een 'teken van de tijd', waarin voor hen een spoor oplicht van de werkzaamheid van de Geest. Om die redenen achten zij het christelijk legitiem, en pastoraal niet meer dan juist, te midden van de geloofsgemeenschap God voor deze vriendschap te danken, en voor de betrokken vriend(inn)en om Gods zegen te bidden.

Het Werkverband van Katholieke Homo-Pastores spreekt op deze plaats oprechte dank uit jegens alle pastores die op deze wijze blijf geven van solidariteit met homoseksuele en lesbische gelovigen. Ook wijzelf achten ons tot deze dienst geroepen. Gesteund voelen wij ons ook door ontwikkelingen binnen andere christelijke kerken. Drie kleinere protestantse kerken - de Remonstrantse Broederschap, de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden en de Algemene Doopsgezinde Sociëteit - maken bij het uitspreken van de zegenbede over levensverbintenissen niet langer onderscheid tussen hetero- en homoseksuele relaties. De synode van de Oud-Katholieke Kerk zal naar alle waarschijnlijkheid binnen afzienbare termijn besluiten dat ook lesbische en homoseksuele verbintenissen voor een kerkelijke zegen in aanmerking komen.

De toekomstige Samen-op-Weg-kerk van hervormden, gereformeerden en lutheranen beweegt zich in dezelfde richting. In de ontwerp-kerkorder van de toekomstige gefuseerde kerk is sprake van 'trouwdiensten'. Naast het huwelijk worden ook 'andere levensverbintenissen' genoemd. Daarvoor zou moeten gelden: 'De kerkenraad kan - na beraad in de gemeente - beslissen dat ook een andere levensverbintenis als een verbond van liefde en trouw voor Gods aangezicht in het midden van de gemeente kan worden gezegend'. Overigens wordt dit laatste in tal van plaatselijke gemeenten van protestantse en oecumenische signatuur reeds in praktijk gebracht.

De hierboven geschetste ontwikkelingen op maatschappelijk, binnenkerkelijk en oecumenisch terrein zetten ons ertoe aan bij onze bisschoppen opnieuw te pleiten voor een herziening van hun standpunt inzake de viering van andere levensverbintenissen dan het huwelijk van man en vrouw. Wij bidden dat goed oecumenisch voorbeeld goed zal doen volgen. Hier liggen ook voor de rooms-katholieke kerk unieke pastorale kansen, die zij, omwille van het evangelie dat haar is toevertrouwd, van harte zou moeten aangrijpen.

1.4 Opbouw van deze brief

De opbouw van deze brief is verder als volgt. Hoofdstuk 2 biedt een gelovige visie op de homoseksuele en lesbische vriendschap. Deze levensverbintenissen zijn sacramenteel van aard, zo betogen wij.

De katholieke kerk kent een rijke traditie aan zegeningen. Hoofdstuk 3 verkent deze traditie en haar wortels, en biedt zo zicht op het begrip 'zegen'.

Vieringen van vriendschap zijn geen private aangelegenheden, maar vinden plaats binnen de kerkelijke gemeenschap. Vandaar dat we in hoofdstuk 4 ingaan op pastorale aspecten: de rol van de plaatselijke geloofsgemeenschap en voorgang(st)ers, en de pastorale begeleiding van partners die om een zegen vragen.

In hoofdstuk 5 ten slotte staat het eigenlijke ritueel centraal. Daar geven wij een aantal suggesties voor de viering van homoseksuele en lesbische vriendschappen binnen de liturgie van de kerk.

Een handreiking voor hen die aan de hand van deze pastorale brief in de plaatselijke geloofsgemeenschap de bezinning op het vieren van vriendschap op gang willen brengen, suggesties voor bijbelteksten, liederen en gebeden, en een lijst van handzame literatuur zijn als bijlagen opgenomen.

Deze brief is tot stand gekomen op basis van een intensieve gedachtewisseling binnen het Werkverband van Katholieke Homo-Pastores, en is door de leden ervan goedgekeurd. Dankbaar is ook gebruik gemaakt van de opmerkingen van adviseurs aan wie de tekst vooraf is voorgelegd: 'ervaringsdeskundigen' uit de (kerkelijke) homo- en lesbische beweging, deskundigen uit het pastoraat en deskundigen inzake theologie, liturgiewetenschap en andere disciplines. Voorzover deze adviseurs daarvoor toestemming gaven, zijn hun namen vermeld in bijlage 4. Overigens blijft de inhoud van deze brief geheel voor rekening van de afzender.

2 Vriendschap is een heilige zaak

Aan ene jonge visser

*Rozen zijn niet zo schoon als uwe wangen,
Tulpen niet als uwe blote voeten teer,
En in geen ogen las ik immer meer
Naar vriendschap zulk een mateloos verlangen.*

*Achter ons was de eeuwigheid van de zee,
Boven ons bleekte grijs de eeuwige lucht,
Aan 't eenzaam strand dwaalden alleen wij twee,
Er was geen ander dan het zee gerucht.*

*Laatste dag samen, ik ging naar mijn stad.
Gij vaart en vist tevreden, ik dwaal rond
En vind in de stad noch stiller landstreek wijk.*

*Ik ben zo moede, ik heb veel liefgehad.
Vergeef mij veel, vraag niet wat ik weerstond
En bid dat ik nooit voor uw schoon bezwijk.*

*Uit: Jacob Israël de Haan, Verzamelde gedichten,
Van Oorschot, Amsterdam 1952*

*Ik weet niet
of er woorden bestaan
die de geur van je huid
kunnen vangen, het beweeglijke
licht in je ogen, de warmte
die in me opspringt zodra
je me aanraakt, het rulle
gevoel van je haar
aan mijn vingertoppen,
de bloemblaadjestere huis
van je oogleden tegen
mijn lippen
(...).*

*Uit: Hanny Michaelis, Verzamelde gedichten,
Van oorschot, Amsterdam 1996 (fragment)*

'Naar vriendschap zulk een mateloos verlangen'. Deze zin van de dichterschrijver Jacob Israël de Haan, gebeiteld in het roze marmer van het Homo-monument in Amsterdam, verwoordt niet alleen kernachtig de drijfveer van de homoseksuele en lesbische emancipatiebeweging, maar ook wat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen in hun persoonlijke leven in hoge mate gaande houdt: het verlangen naar doorleefde vriendschap met anderen, met een partner.

In navolging van het spraakgebruik binnen de oecumene gebruiken wij in deze brief het woord 'levensverbintenissen' ter

aanduiding van de duurzame liefdesrelatie die twee mensen met elkaar kunnen hebben. De term 'levensverbintenis' is een inclusief begrip: het woord heeft zowel betrekking op relaties tussen twee mannen en tussen twee vrouwen als tussen een vrouwen een man. Mensen die met elkaar een levensverbintenis hebben, zijn elkaars partner; dat wil zeggen: zij delen elkaars leven ten volle. Zij hebben elkaar lief, en komen ook openlijk voor hun liefde uit: een levensverbintenis is een publieke zaak. Mensen die wél een levensverbintenis met elkaar aangaan, maar geen huwelijk, duiden in het huidige spraakgebruik hun partner veelal aan als: 'mijn vriend', 'mijn vriendin'. Wanneer wij in deze pastorale brief de homoseksuele en lesbische levensverbintenis in de schijnwerpers plaatsen als een vorm van 'vriendschap', sluiten wij daarmee aan bij het gangbare spraakgebruik én bij de levenswerkelijkheid van de betrokken mannen en vrouwen.

2.1 Vriendschap, een geloofswoord

Het woord 'vriendschap' is voor homoseksuele mannen en lesbische vrouwen een woord van levensbelang. Maar er is nóg een reden om dit woord juist in een pastorale brief een centrale plaats te geven: vriendschap is ook een 'geloofswoord'.

In het Eerste of Oude Testament worden mensen met wie God een verbond heeft gesloten - de aartsvader Abraham bijvoorbeeld -, aangeduid als 'vriend van God'. In dezelfde lijn spreekt Jezus zijn volgelingen tijdens het laatste avondmaal uitdrukkelijk aan als 'vrienden' (Johannes 15, 15). Die aanspreking heeft een zeer warme en intieme klank, die wij graag met ons onderwerp verbinden.

Een van de treffendste uitspraken die in het evangelie van 'de geliefde leerling' aan Jezus worden toegeschreven, luidt: 'De grootste liefde die iemand zijn vrienden kan betonen, bestaat hierin dat hij zijn leven voor hen geeft' (Johannes 15, 13). Precies dát heeft Jezus gedaan: met de dood aan het kruis heeft hij zijn leven gegeven voor zijn vrienden en vriendinnen. Jezus' leven kan in één woord worden samengevat als: vriendschap, en wel: vriendschap tot het uiterste.

Vriendschap is meer dan een gezindheid; zij vraagt om daden. Datzelfde gegeven treffen wij aan in de brief van de apostel Paulus aan de Filippenzen, die ook wel eens 'een brief van de vriendschap' wordt genoemd. De Filippenzen hebben Paulus een gift gezonden ter ondersteuning, maar Paulus wil hun duidelijk maken dat de wederzijdse vriendschap niet gebaseerd mag zijn op die gift. Dat is voor hem te oppervlakkig, te 'nuttig'. Hun vriendschap is geënt op Christus; Hij is de basis voor hun vriendschap. En het is een *gevolg* van die vriendschap, dat Paulus door de gemeente van Filippi materieel wordt ondersteund (Filippenzen 4).

Het begrip 'vriendschap' vinden we terug bij tal van spirituele en mystieke auteurs binnen de christelijke traditie. Zo kon de middeleeuwer Anselmus van Canterbury schrijven aan twee jongemannen die zich bij zijn religieuze gemeenschap wilden aansluiten: 'Mijn ogen verlangen er vurig naar uw gezicht te zien, geliefden. Mijn armen strekken zich uit naar uw omhelzingen. Mijn mond verlangt naar uw kussen'. Even gepassioneerd zijn de woorden van een helaas anoniem gebleven non die haar geliefde medezuster mist: 'Elke vreugde, elk genoegen, zonder jou is het niets waard. Ik verheug me niet meer; ik huil alleen nog maar. Onophoudelijk ben ik verdrietig. Als ik je kussen herinner, en hoe jij met tedere woorden mijn borst hebt geliefkoosd, zou ik willen sterven, omdat ik je niet kan zien'.

Ook in onze tijd krijgt het thema vriendschap binnen de geloofsbezigging een prominente plaats. Men vindt dit bijvoorbeeld terug in het werk van een veelgelezen spiritueel auteur als Henri Nouwen. Binnen de feministische theologie staat vriendschap volop in de belangstelling. Godgeleerden als Carter Heyward, Mary Hunt en Elizabeth Stuart onderkennen verschillende dimensies in het ene begrip vriendschap: de lichamelijke beleving en nabijheid, de geestelijke ontdekking en verbondenheid met elkaar, de wens binnen de relatie rechtvaardigheid te laten opbloeien die ook naar buiten toe gestalte krijgt, onbaatzuchtige liefde.

2.2 Lichaam en geest ineen

Tussen twee mensen springt een vonk over. Of het nu gaat om een vrouwen een man, twee vrouwen of twee mannen, steeds geldt dat twee mensen elkaar willen leren kennen. Er begint een proces van elkaar ontdekken. Verliefdheid, erotiek en seksualiteit spelen daarbinnen een grote rol; tederheid, de behoefte elkaar te beschermen en vast te houden, veelvuldig samenzijn, dit alles is voor de wederzijdse verkenning en ontdekking essentieel.

Mensen zijn evenzeer lichaam als geest. Anders gezegd: de mens is 'bezielde lichaam', 'vleesgeworden geest'. Vandaar de behoefte *en* de noodzaak gevoelens op lichamelijke wijze te uiten.

Dat we elkaar kunnen aanraken en omhelzen, dat we met elkaar 'de liefde kunnen bedrijven', is een groot geschenk.

In het verleden werd de lichamelijke lust door sommige gelovigen en theologen wel beschouwd als een gevolg van de erfzonde. Bevrijdender achten wij het de Schepper te danken voor de gave van de diepgaande gevoelens die juist binnen een liefdesrelatie zo intens worden beleefd. Natuurlijk zullen mensen bij de lichamelijke beleving van het seksuele verlangen niet altijd deze relationele diepgang en intensiteit zoeken of ervaren; dit geldt voor allerlei (hetero- en homo-) seksuele relaties. Maar niet zelden zal in de vreugde om de lichamelijke bevrediging de intensiteit van de verbintenis verdiept worden, omdat

de partners juist in die bevrediging elkaar als persoon ten diepste nabij komen.

Omdat wij liefhebben met lichaam en geest niet van elkaar willen onderscheiden, zijn ook erotiek en seksualiteit 'geloofswoorden'. Gelovigen zullen in de ervaring van elkaars nabijheid God kunnen ervaren.

2.3 Rituelen markeren het leven

Rituelen maken de laatste jaren in onze samenleving veel opgang. Zij beleven als het ware een *comeback*. De behoefte van de hedendaagse mens de blije en de droevige momenten van het persoonlijke en collectieve leven te markeren met rituelen achten wij juist ook als pastores betekenisvol en verheugend. Aan deze behoefte en praktijk ligt onzes inziens een diep, al dan niet uitgesproken, besef ten grondslag dat het leven heilig is, en dat het zinvol is existentiële levenservaringen met een viering of ritueel te accentueren. Meer dan sommige andere tradities binnen het christendom heeft de rooms-katholieke traditie diep besef en een rijke praktijk ontwikkeld van religieuze gedenkdagen en feesten. De huidige 'rituele explosie' past wonderwel binnen het katholieke levensgevoel.

Tegen deze achtergrond is het een goede zaak wanneer gelovigen ook de vriendschap tussen mensen weten te vieren. Zij geven daarmee blijk van een zuivere religieuze intuïtie. Immers, vanuit onze religieuze intuïtie voelen wij aan dat vriendschap een heilige zaak is: wij onderkennen daarin de liefde van God voor de mens. Deze liefde wordt vlees en bloed in de aanwezigheid van de geliefde. Geliefden zijn elkaar gegeven. Zij willen elkaar trouw zijn, en deze trouw zien zij als een afspiegeling van Gods trouwen betrouwbaarheid.

De vriendschap tussen mensen is een heilige zaak, teken van Gods aanwezigheid. Daarom is het belangrijk dat vriendschap als essentieel en existentieel gegeven in het leven van *elke* mens, of die nu hetero- of homoseksueel is, ook binnen het geloof de haar toekomstige plaats krijgt.

2.4 Een sacramentele werkelijkheid

Het leven zelf, in al zijn aardsheid, spreekt van God. Dit besef is vanouds binnen de christelijke traditie aanwezig. Reeds in de eerste eeuwen van het christendom zien we hoe gelovigen alle onderdelen van hun bestaan religieus duiden, en ze betekenis geven. In alles werd zagezegd een 'sacramentele kwaliteit' onderkend. Het sacramentele werd niet beperkt tot rituele handelingen, maar ook personen en plaatsen werden als sacrament gezien. De heilige Schrift als boek werd zo beschouwd.

Het denken over sacramentaliteit kreeg geleidelijk aan een preciezer, toegespitster karakter: in de loop van de Middeleeuwen worden 'sacramenten' onderscheiden. Tijdens de concilies van Lyon (1274), Florence (1439) en Trente (1545-1563) wordt de sacramentenleer steeds preciezer uitgewerkt.

Kerngegeven daarin is dat de sacramenten zintuiglijke vormen zijn van Gods liefde, en tekens waarmee mensen hun geloof belijden. Om een voorbeeld te geven: in het ritueel van het doopsel neemt God de mens door onderdompeling in het water aan als kind; tegelijkertijd spreekt de mens die dit sacrament ondergaat, geloof en vertrouwen in God uit.

Sacramenten hebben altijd te maken met de heiliging van de mens en van het leven en met het zich telkens weer toevertrouwen aan God. Vandaar dat er in de eerste periode van het christendom veel verschillende sacramenten waren. Later is er een ontwikkeling opgetreden waarbij het begrip sacrament alleen nog van kracht was voor zeven welbepaalde religieuze handelingen (doop, vormsel, eucharistie, boete en verzoening, ziekenzalving, wijding en huwelijk).

Tegelijkertijd bleven er tal van riten, gebeden en zegeningen bestaan die 'sacramentaliën' werden genoemd. Huis en oogst, mens en dier, voorwerpen, belangrijke momenten des levens: er was weinig dat ongezegend bleef! De intuïtie die daaraan ten grondslag lag, kan ook mensen van vandaag nog aanspreken: het *gehele* bestaan, *alle* aspecten van het leven kunnen vanuit God betekenis krijgen.

Deze zeven sacramenten hebben hun plaats, en krijgen eerst betekenis binnen de bredere bedding van de sacramentaliteit als zodanig. De kerk werd opnieuw aan dit geloofsgegeven herinnerd door het Tweede Vaticaans concilie (1962-1965). Deze kerkvergadering verklaarde in haar constitutie over de liturgie onomwonden' dat vrijwel elk eerzaam gebruik van stoffelijke dingen gericht kan worden op dit doel: de heiliging van de mens en de verheerlijking van God'.

In aansluiting bij het concilie verwoordde een groep Nederlandse bisschoppen en theologen in 1987 de herontdekking van de 'brede' sacramentele benadering als volgt: 'Sacramenteel is elke manifestatie van heil van godswege in de geschiedenis van het individuele en maatschappelijke leven'. En terwijl de secularisatie ogenschijnlijk terrein wint, spreken gelovigen nu onbekommerd over 'de sacramentaliteit van de schepping'.

Daarmee wordt dan bedoeld dat de wereld voor hen een vindplaats van Gods aanwezigheid is.

Wij zeiden hierboven al: in toenemende mate markeren mensen belangrijke momenten van hun leven met een ritueel, een viering, een feest.

Vaak zullen zij zich van een 'religieus' aspect in dit ritueel amper of niet bewust zijn. Niettemin is voor hen die daarvoor

gevoelig zijn, dit aspect dikwijls wel aanwezig. Mensen 'geloven' menigmaal meer dan zichzelf op het eerste gezicht denken, meer ook dan anderen op het eerste gezicht bemerken.

De verbreding van het begrip sacramentaliteit, die een (hernieuwde) verworvenheid van onze tijd lijkt, achten wij al met al een groot goed. Het is zaak daar niet alleen theoretisch over na te denken, maar er ook praktisch vorm aan te geven.

2.5 De opdracht tot groei

Vriendschap kan niet bestaan zonder verwondering over het bestaan van de ander, zonder eerbied voor het tastbare geheim van de ander. Het Griekse woord voor sacrament is niet voor niets *mysterion*; dat wil zeggen: een verborgen en toch tastbaar geheim dat in de werkelijkheid zelf oplicht. In het sacrament wordt het levensgeheim, dat voor gelovigen verwijst naar het geheim van God en van Gods liefde voor de schepping, met een teken aangeduid.

Bij dit alles is het wel van belang ruimte te laten voor groei naar grotere volmaaktheid. Bij het vieren of zegenen van een vriendschapsrelatie veronderstellen we dan ook wat we bij de sacramenten veronderstellen: het ritueel biedt een aanzet tot een ander leven, en formuleert ook een opdracht daartoe. De doop, het vormsel of het huwelijk zijn geen voldongen feiten; wie deze sacramenten viert, wordt opgeroepen, en verklaart zich bereid de 'geschonken genade' werkelijkheid te laten worden in zijn of haar persoonlijke leven.

Ditzelfde geldt voor de vriendschap: ook hier geeft de liturgische viering weliswaar een diepere grond aan de onderlinge relatie en de relatie met God, maar dit betekent niet dat er eensklaps sprake is van een totaal nieuwe realiteit. De gelovigen wier vriendschap gezegend wordt, ontvangen de mogelijkheid en de opdracht tot groei, tot het laten uitbloeien van de grote gaven die zij als geschapen wezens van hun Schepper ontvangen hebben.

3 Alle zegen komt van God

*Welnu,
als wij met gelovige ogen vermoeden
dat de honger en de gave van liefhebben
tussen vrouw en vrouw en tussen man en man
niet verzonken zijn in het donkere toeval,
maar als schepping ontspringen
aan de lichtende keuze van God,
dan bedoelen wij
dat ook in deze liefdesstructuur
de Eeuwige heeft gesproken,
dat Hij deze vrouwen en deze mannen zegent,
dat Hij achter hen staat,
dat Hij voor deze gestalte van het mens-zijn
verantwoordelijkheid neemt,
dat Hij ziet dat het goed is,
ja zeer goed kan zijn.*

*Uit: J. van Kilsdonk s.j., Delf mijn gezicht op,
Kok Agora, Kampen 1989*

Zegenbede over twee vrienden

Heer, onze God, die de mensheid geschapen hebt naar uw beeld en gelijkenis, en haar de macht geeft over alle vlees dat vergankelijk is, en die nu hebt goedgevonden dat uw heiligen en apostelen Filippus en Bartolomeüs broeders werden, niet verbonden door de band der natuur, maar in de eenheid van de heilige Geest en op de wijze des geloofs, gij die uw heiligen en martelaren Sergius en Bacchus waardig hebt geacht verenigd te worden, zegen uw dienaren, N. en N., die niet door de natuur zijn samengevoegd. Maar verleen hun dat zij elkaar liefhebben, en alle dagen van hun leven gevrijwaard blijven van haat en schandaal, met de steun van de heilige moeder Gods, Maria, altijd maagd. Want aan U komt alle glorie, eer en lofprijzing toe.

Uit: John Boswell, Samesex unions in premodern Europe, Villard Books, New York 1994 (tekst van een gebed uit de Griekse liturgie uit de tiende eeuw)

*Met al je trouw
volhardend
heb jij mij
opgegraven uit mijzelf,
een nieuw weten
getoverd
uit mijn twijfels.
Ik kreeg mijzelf
van jou terug
en daarom
geef ik mij
aan jou.
Jouw vriend,
zo mag, zo wil ik heten.*

*Uit: Sytze de Vries, Op liefde gebouwd,
Meinema, Delft 1987*

Gelovige mensen ervaren in hun levensverbintenis heil van godswege. Vrienden en vriendinnen vragen om zegen als doorgang naar een groei in volmaaktheid en als publieke bevestiging van hun verbintenis. In dit hoofdstuk werken wij de verschillende aspecten van het zegenen in de bijbelse en kerkelijke traditie uit. Van daaruit geven wij vervolgens een theologische fundering van de vriendschapszegen.

3.1 Zegen als lofprijzing

Het begrip 'zegen' is verbonden met voorspoed. We kennen in de Nederlandse taal verschillende uitdrukkingen die dat bevestigen. We doen dingen 'op hoop van zegen', en wanneer iets tegenzit, zeggen we dat er geen zegen op rust. De tegenpool van de zegen is de vloek. Tegen vervloekende omstandigheden kunnen we iemand veel heil en zegen toewensen. Maar ook al kunnen gelovigen de zegen uitspreken, zij kunnen niet zelf over de zegen beschikken. Alle zegen komt van God (Genesis 49, 25), of in de volksmond: 'Aan 's Heren zegen is 't al gelegen'. In de zegen toont God ons onvoorwaardelijke en buitensporige liefde, die wij mogen ervaren als genade.

In het boek van de Schepping zegent God twee maal de schepping: op de vijfde dag de dieren, en op de zesde dag de mens (Genesis 1, 20-28). Zegen wordt gezien als een gave van God. Anders gezegd: het geluk overkomt de mens van godswege. In de Bijbel wordt dit geluk verbonden met de vruchtbaarheid van het land, een grote veestapel, welstand en aanzien, en uiteraard een talrijke nakomelingschap. Dat wordt bijvoorbeeld uitgesproken in de zegening van Noach (Genesis 9, 17). Deze zegening leidt naar het sluiten van het eerste verbond tussen God en de mens (Genesis 9, 8-17). Door de zegen die de mens heeft ontvangen, kan deze delen in Gods scheppingsmacht. Dat houdt een oproep in tot verantwoordelijkheid en eerbied voor het leven.

God zegent de mens, en als antwoord zegent de mens God; dat is een wederkerig gebeuren. De genadevolle zegening door God nodigt de mens uit zelf zegenend op te treden. Het zijn de heilsdaden van God zelf, die de mens oproepen hiervoor een dankzegging uit te zingen. De joodse gebedstraditie erkent Gods grootheid, en prijst de Naam in de zegening (*beraka*). In de lofprijzing 'Gezegend zijt Gij, Eeuwige, voor de vruchten van de aarde...' erkent de gelovige God als oorsprong en eigenaar van de dingen. Het gaat daarin om de 'heiliging' van het dagelijkse leven. De joodse mens erkent God, wereld en medemens en de wijze waarop zij zich tot elkaar verhouden.

We zien de aanhef 'Gezegend is God...' meermalen terugkeren in de evangeliën (bijvoorbeeld in Lucas 2, 68-79, de lofzang van Zacharias) en in de brieven van Paulus (bijvoorbeeld Efeziërs 1, 3). De zegenbede geeft de ware bedoeling van de wereld weer, de voorwaarde waaronder het rijk Gods gestalte kan krijgen.

In de christelijke traditie is de lijn van de bijbelse zegening doorgetrokken. De zegenspreuken over brood en beker tijdens de joodse maaltijd rituelen worden door de vroege kerk overgenomen in de eucharistische dankzegging. De joodse zegenbede heeft in de christelijke liturgie een plaats gekregen in de vorm van het gebed als lofprijzing. De gemeenschap verheerlijkt God in bewondering en dankbaarheid als bron en beginsel van alle goeds in de hemel en op aarde.

3.2 Elkaar zegenen

In bijbelse verhalen spreken mensen vaak een zegenwens uit over andere mensen, zoals Isaak zijn zoon Jakob tot twee maal toe zegent. In het volgende hoofdstuk komen wij nog terug op deze verhaalcycli (Genesis 25, 19 - 33, 20). Mozes krijgt van de Eeuwige de instructie de Israëlieten te zegenen (Numeri 6, 22-27). In de joodse huisliturgie zegent de huismoeder het licht van de sabbatlamp, en de huisvader de familieleden.

Het verlenen van de zegen is in de christelijke kerk een ambtshandeling geworden. Dat betekent overigens niet dat het geven van de zegen uitsluitend voorbehouden is aan ambtsdragers. In het vernieuwde Romeinse rituele worden zegeningen ook toevertrouwd aan leken, zowel mannen als vrouwen. In katholieke gezinnen komt het voor dat ouders hun kind bij het slapen gaan een kruisje geven op het voorhoofd. Het geven van de zegen, die vaak gepaard gaat met een lichamelijke aanraking – een streling, een handoplegging, een kruisje, een kus -, is een teken van onvoorwaardelijke liefde voor de ander in Gods naam. De genade valt ons steeds te beurt door de onverdiende zegening van de ander. Ik kan slechts zegenend optreden bij de gratie van het feit dat ik eerst gezegend ben door een ander. De zegen in de christelijke traditie heeft een beslissende betekenis gekregen in de verbondenheid met God, die trouw, barmhartig en vol liefde is. Wie zegent, doet daarmee een beroep op Gods liefdevolle genade, en vertrouwt degene die wordt gezegend, ook toe aan die genade, zodat deze zich door God omarmd kan voelen. In de klassieke liturgie zien we deze wederkerigheid terug in de zegengroet van de voorgang(st)er: 'De Heer zij met u', en het antwoord van de gelovigen: 'En met uw geest'.

De kerk heeft in de loop van de tijd de nadruk gelegd op het vragende en smekende karakter van de zegening. Er kwamen zegeningen in gebruik die dicht bij het concrete leven van alledag stonden. De zegening van vriendschap is in dit licht geen nieuw verschijnsel. In oude handschriften zijn aanwijzingen te vinden, dat de kerk in het verleden zegeningen heeft voltrokken van vriendschapsrelaties tussen twee mannen. (Een voorbeeld van zo'n zegenbede is als illustratie bij dit hoofdstuk afgedrukt.) Dezen gaven daarbij te kennen uit liefde hun bezit en hun leven als broeders met elkaar te delen in voor- en tegenspoed. Betwist wordt overigens of deze relaties seksueel van aard waren. Wel vertoont deze liturgie opvallende overeenkomsten met de toen gangbare huwelijksliturgie. De teksten bevatten gelijke formuleringen. Ook zijn er dezelfde rituele handelingen, in het bijzonder het meest wezenlijke onderdeel: het ineenleggen van de rechterhand.

3.3 Woord en daad ineen

In de studie-uitgave *Zegeningen uit het Romeins Ritueel* van de Nationale Raad voor Liturgie (1986), die gebaseerd is op het vernieuwde Romeinse rituele, zien we veel zegeningen terug die hierboven werden genoemd. In de inleiding wordt weliswaar gezegd dat het bij deze zegeningen op de eerste plaats gaat om de verheerlijking van God, 'wiens grootheid en goedheid in het licht worden gesteld', maar de nadruk is toch komen te liggen op de heiliging van de mens. 'Ze maken juist duidelijk dat Gods zorgzaamheid uitgaat naar mensen in zovele situaties van het leven'. Het gaat daarbij om mensen in verschillende leefsituaties: gezinnen en gezinsleden, echtgenoten, kinderen en verloofden, vrouwen vóór en na de bevalling, bejaarden die aan huis gebonden zijn, zieken, missionarissen, catecheten, hulporganisaties, pelgrims en reizenden. Vooral op de scharnierpunten van het leven wordt een zegening aanbevolen.

Hoewel dus wordt verwezen naar de oorspronkelijke joodse lofprijzing, blijken de gebedsteksten in hun formuleringen vaak

smeekbeden te zijn uit de middeleeuwse context. Er wordt gebeden om bescherming en genezing. Kenmerkend voor deze zegeningen is dat zij niet beperkt blijven tot het uitspreken van woorden, maar gepaard gaan met gebaren, zoals het kruisteken of de handoplegging. Woord en daad vormen een twee-eenheid. Daarmee komt tot uitdrukking dat in de zegen aan mensen werkelijk iets gebeurt: heil van godswege.

3.4 Openbare bezegeling

'De ervaring van verliefdheid, liefde, vriendschap, trouw: de ervaring dat iemand van je houdt om redenen die je niet doorgrondt; de ervaring dat iemand jou tot je eigen verbazing mooi vindt; de ervaring dat iemand met jou het leven wil delen ondanks je zwakke kanten - dat zijn momenten waarop we merken dat wij niet het eerste of laatste woord hebben'. Aldus de Nederlandse bisschoppen in hun herderlijk schrijven over het huwelijk (*In God verbonden*, 1994).

De ervaringen die onze bisschoppen zo mooi beschrijven, gelden zowel voor heteroseksuele als voor homoseksuele en lesbische mensen. In de waarachtige vriendschap, de tederheid en de genegenheid die zich uiten in intimiteit en hartstocht, kunnen ook homoseksuele en lesbische partners ervaren dat zij elkaar gegeven zijn. Zo'n relatie is gebaseerd op het wederkerige gevoel dat de ander jou brengt tot je diepste zelf.

Het is vanuit deze fundamentele ervaringen, dat homoseksuele en lesbische partners de kerk vragen hun vriendschap te bevestigen in een viering. Wanneer zij dat doen, is daar een langdurig geloofsproces aan voorafgegaan. In de alledaagsheid en lichamelijkheid van hun relatie voelen zij de aanwezigheid van Iemand die voor hen zorgt. In hun tederheid en genegenheid ervaren zij de altijd aanwezige en betrouwbare Ander. In hun intimiteit wordt het goddelijke transparant. De definitieve menslievendheid en vriendschap van Jezus Messias komt tot uiting in hun levenshouding. Een dergelijke geloofsbeleving is een authentieke reden om te vragen om zegen.

Twee mensen willen duurzaam met elkaar verbonden zijn. Dit verlangen en voornemen in het openbaar uitspreken doe je niet zomaar: Voor de vraag om zegen aan God, aan de gemeenschap en aan elkaar is durf nodig. Hoeveel te meer geldt dat voor twee vrienden of vriendinnen. Van alle kanten worden zij ter verantwoording geroepen. De partners beloven hun wederzijdse trouw aan elkaar ten overstaan van de mensen die hun dierbaar zijn. De aanwezigen vragen zij hun keuze te beamen. Daarmee willen ze hun relatie ten overstaan van de geloofsgemeenschap bezegelen. De viering is een moment op hun levensweg. In dankbaarheid denken zij terug aan hun eerste kennismaking, hun verliefdheid, de bekentenis aan elkaar voor elkaar bestemd te zijn. Zij kijken terug op hun levensweg, en zien dat zij in alle lief en leed elkaar vasthouden. Daarin voelen ze zich beiden gesterkt. Partners en de aanwezige gemeenschap ervaren de zegening van deze vriendschap als Gods scheppende kracht, als bron van genade. Zij doen dit in en vanuit het geloof dat het de Levende is, die deze keuze bestendigt, en met hen op weg gaat. Daarin toont zich een sacramentele dimensie, want de zegen is teken en voertuig van Gods liefde voor de mens, en van onze liefde voor God. Daarbij beseffen zij dat de zegening van hun vriendschap geen eindpunt is, maar het openen van een nieuwe ruimte. Vol vertrouwen gaan de partners de toekomst in, en zij beloven elkaar trouw te zijn. Deze belofte van trouw en betrouwbaarheid vindt een spiegel in het verbond tussen God en mens.

3.5 Zegen en verbond

Het belijden van vriendschap in wederkerigheid is een variatie op de betekenis van de godsnaam: 'Ik zal er zijn voor jou'. Zoals twee mensen elkaar trouw beloven, in goede en in kwade dagen, zo belooft God in het verbond trouw te blijven aan zijn volk. Zoals twee mensen samenleven met vallen en opstaan, met onhebbelijkheden en genegenheid, zo is ook het verbond tussen God en mensen altijd onvolkomen, maar kansrijk.

De vraag om zegen komt op uit de behoefte God te danken in de lofprijzing om zijn initiatief van dit verbond. Tegelijkertijd is de zegen een vraag om geluk in verbondenheid. Het is een authentiek religieus gegeven en legitiem motief dat geliefden de Barmhartige om bescherming vragen opdat hun geen kwaad of ongeluk overkomt. De zegen is een bevestiging van liefde en trouw van twee mensen ten overstaan van God. Gelovige partners vinden het vanzelfsprekend dat God daarvan getuige is. Wanneer ze hun liefde voor elkaar in een geloofsgemeenschap uitspreken, mag dat opgevat worden als een openhartige geloofsbelijdenis. In de belofte het leven te delen ligt dan tevens de evangelische opdracht besloten dat de vriendschap mag staan in het teken van de opbouw van het rijk Gods.

Wie zou zo'n getuigenis willen missen?

4 Zegen op de agenda van de parochie

*Geloven (...) veronderstelt
de moed om de realiteit onder ogen te zien:
zoals zij feitelijk is,
en niet zoals wij ze graag zouden willen zien.
In toenemende mate is deze moed
aan het grondvlak van de kerk aanwezig,
en dat stemt tot vreugde.
Het onder ogen zien van 'de feiten'
zal moeten betekenen
dat wij als homo- en heteroseksuelen
elkaar binnen de kerk in de ogen zullen zien.
Homoseksualiteit mag binnen de kerk niet een 'verschijnsel' zijn,
het zoveelste onderwerp van gesprek en zorg.
Het thema 'homoseksualiteit' staat steeds voor:
concrete, levende mensen, mannen en vrouwen
met een eigen naam en gezicht,
een eigen levensgeschiedenis van lief en leed.
Aan het kerkelijke spreken over homoseksualiteit
- al te gemakkelijk een 'ver-van-mijn-bed-show' -
dient een einde te komen
ten gunste van een gesprek binnen de kerk
met homoseksuele mannen en lesbische vrouwen.*

Uit: Tot zegen geroepen

Zegen is nimmer een vanzelfsprekendheid of een bezit. Zegen is een gave die God ons schenkt, en die mensen elkaar schenken. Maar soms moeten mensen de zegen op elkaar bevechten.

In dit hoofdstuk staan de plaatselijke geloofsgemeenschap en het pastoraat centraal. Wij kiezen daarbij ons spirituele vertrekpunt in de Bijbel.

4.1 De verworven zegen

De bijbelse verhalencyclus over de aartsvader Jakob, die is opgetekend in het boek Genesis (25, 19 - 33, 20), laat zich lezen als een relaas over zegen en zegening. Wij presenteren in het kader van deze pastorale brief geen volledige uitleg van dit verhaal, maar belichten enkele aspecten die ons zicht kunnen bieden op het soms moeizame proces dat zich voltrekt wanneer homoseksuele mannen en lesbische vrouwen om zegen over hun verbintenis vragen.

Binnen de religieuze en sociale verhoudingen waarin Jakob opgroeit, is voor hem geen eersterangszegen weggelegd. Die is immers alleen bestemd voor de oudste zoon, zijn broer Esau. Jakob legt zich niet neer bij deze natuurlijke gang van zaken. Net zo willen homoseksuele en lesbische gelovigen zich niet neerleggen bij het gegeven dat er voor hen 'natuurlijk' geen zegen te krijgen is.

Esau verkoopt zijn eerstgeboorterecht aan Jakob voor een schotel linzen. En via een list ontfutselt Jakob zijn vader Isaak de zegen die oorspronkelijk aan Esau toekwam. Een schokkend verhaal? Dat zeker, maar ook een geloofsverhaal: het verbond met de daarbij behorende zegen is er altijd voor Gods eersteling, Israël. Maar binnen Israël is de eerste niet altijd de oudste. Binnen Israël, binnen de kerk geldt niet het primaat van de natuurlijke orde, maar dat van de heilsorde: de laatsten worden de eersten. Mensen van wie nooit gedacht werd dat zij geroepen zouden worden beeld dragers en beeld draagsters van de eerste zegen te zijn, gaan dankzij Gods genade voorop.

Dat wordt niet altijd begrepen, laat staan gewaardeerd. Jakob wordt dan ook gedwongen te vluchten voor de boosheid van zijn broer. Hij komt in de woestijn terecht. Evenzo moet een homoseksuele man of lesbische vrouw die binnen de kerk om zegen vraagt, soms woestijn tegemoet zien. Maar in de woestijn komt een mens tot volwassenheid. Na twee maal zeven jaar keert Jakob terug in de wereld van de mensen, gegroeid en gerijpt, zelf bedrogen en gezegend. De zegen die eens met list werd verkregen, blijkt van dan af een verworven zegen te zijn.

Rijk aan bezit staat Jakob op een gegeven moment voor de rivier de Jabbok, de grens tussen woestijn en beloofd land. 'En een man worstelde met hem tot het aanbreken van de dageraad'. Nu komt het erop aan! Nu wordt ten diepste duidelijk wat zegen te betekenen heeft. Na het gevecht met de onbekende tegenstander - een gevecht met God, de engel, de traditie, het verleden, zichzelf? - klinken uit Jakobs mond die grootse woorden: 'Ik laat u niet gaan, wanneer u mij niet zegent'. En hij ontvangt een nieuwe naam en de zo zeer verlangde zegen wanneer de man hem zegt: 'Voortaan zult u geen Jakob meer heten, maar Israël, want u hebt met God gestreden, en met mensen, en u hebt hen overwonnen'.

'Ik laat je niet gaan tenzij je mij zegent'. Deze woorden vertolken een bepaalde geesteshouding waaruit zowel vasthoudendheid als generositeit spreekt. Wanneer deze geesteshouding, deze mentaliteit en spiritualiteit, aanwezig is, bestaat de mogelijkheid dat homoseksuele en lesbische gelovigen enerzijds en de plaatselijke geloofsgemeenschap anderzijds elkaar tot zegen worden. Maar vanzelf gaat dat niet.

4.2 Geloofsgesprek noodzakelijk

'Alle zegen komt van God' luidde de titel van het vorige hoofdstuk. Maar de Eeuwige staat machteloos wanneer mensen niet met de goddelijke genade meewerken. Gods zegen wortelt in een gemeenschap van mensen die elkaar tot zegen willen en durven zijn.

Vaak zal het proces al op de drempel van de pastorie beginnen. Twee vrienden of vriendinnen bellen aan, en vragen om een liturgische viering en zegening van hun relatie. Hoe reageert de pastor? En hoe de plaatselijke gemeenschap? Staan zij open voor homoseksuele en lesbische relaties? Hoe groot is de bereidheid daaraan de zegen te geven? Het antwoord op deze vragen is lang niet overal bevestigend.

Maar wat nog niet is, kan komen. Wij menen in het voorafgaande bouwstenen aangedragen te hebben om tot een verdiept en vernieuwd verstaan van sacramentaliteit en zegen te komen waarin ook voor homoseksuele en lesbische vriendschap een plaats is. Tegelijkertijd beklemtonen wij de noodzaak binnen parochies en andere geloofsgemeenschappen elkaar als hetero- en homoseksuele gelovigen te leren kennen, om zo het goede in ieders levensstaat op te delven. Onze eerste pastorale brief *Tot zegen geroepen* stond geheel in het teken van dit geloofsgesprek. Daarin deden wij ook suggesties aan de hand over de vormgeving van dit gesprek. Ook deze brief sluiten wij af met suggesties voor hen die binnen de parochie het gesprek willen voeren (zie bijlage 1).

4.3 Het aanbod voorstellen

Tot zegen bereid - zo noemen wij de pastorale brief die thans voor u ligt. Deze titel is nadrukkelijk programmatisch bedoeld: een plaatselijke geloofsgemeenschap doet er onzes inziens goed aan actief blijf te geven van haar bereidheid homoseksuele en lesbische levensverbintenissen te zegenen. De pastor of parochie die afwacht of de vraag hiernaar zich zal aandienen, zal er vermoedelijk nimmer mee geconfronteerd worden! Op grond van het homovijandige verleden van de kerk is de gang naar de kerk voor veel homo's en lesbo's zwaar. Een pastor of parochie die zich niet uitnodigend opstelt, maakt de drempel voor de betrokken vrienden en vriendinnen eenvoudigweg te hoog. Bovendien zullen de meeste betrokkenen er, om begrijpelijke redenen, weinig voor voelen via het doen van een verzoek om hun vriendschap in de kerk te mogen vieren, zelf tot voorwerp van discussie te worden. Hier geldt dus: niet de vraag scheidt het aanbod, maar het aanbod zal de vraag scheppen.

Het siert een parochie wanneer zij de tekenen van de tijd weet te verstaan, en daarop actief inspeelt. Vandaar dat wij dringend aanbevelen deze kwestie op de agenda te plaatsen, helemaal los van de vraag of iemand alom een zegen gevraagd heeft.

Wanneer een parochie eenmaal heeft besloten tot de zegen van levensverbintenissen over te gaan, kan zij op veel manieren blijf geven van haar welwillende gezindheid. Zo kan zij een speciale werkgroep in het leven roepen die dit idee verder gaat uitwerken. De positieve houding kan ook blijken in de verkondiging, in de liturgie, in het geloofsonderricht, in diaconale activiteiten en uit mededelingen of bijdragen in het parochieblad of de parochiegids. Wij zouden het toejuichen wanneer gemeenschappen die tot het zegenen van vriendschap bereid zijn, dat zo veel mogelijk naar de buitenwereld uitstralen.

Ten slotte wijzen wij in de context van de bezinning van de geloofsgemeenschap nog op een mogelijk neveneffect: wanneer een parochie haar verstaan van sacramentaliteit en zegen verdiept, zal dat ook zijn uitstraling hebben naar de viering van niet-homoseksuele verbintenissen. Gedurende het proces van bezinning en besluitvorming zal tevens nieuw licht geworpen worden op de betekenis van het sacrament van het huwelijk en van de viering van de niet-huweljkse verbintenis tussen vrouwen man. Zo wordt de zegen van de één de zegen van de ander.

4.4 Pastorale voorbereiding

Hoe reageert een parochie op de vraag om de zegening van een homoseksuele of lesbische vriendschap? Tot nu toe spraken wij in dit hoofdstuk vooral over de bereidheid van de geloofsgemeenschap over te gaan tot de zegening van homoseksuele en lesbische levensverbintenissen. Deze bereidheid betekent evenwel niet dat mensen 'zomaar' bij de kerk of haar bedienaren een recht op zegen kunnen opeisen. En evenmin mag men verwachten dat dezen de zegen eenvoudigweg zonder verder gesprek beschikbaar stellen aan wie daarom vragen. Het verlenen van de zegen mag voor een parochie geen vrijblijvende aangelegenheid zijn. Evenmin kan het ontvangen van de zegen voor de betrokken partners een automatisme zijn. Wanneer twee mensen de kerk vragen om de zegen over hun levensverbintenis, zal de pastor als vertegenwoordig(st)er van de kerk op dit verzoek in principe positief reageren. Tegelijkertijd zal hij of zij de partners uitnodigen zich op deze stap in hun leven voor te bereiden.

God zegent mensen met het goede. Voorafgaand aan de eigenlijke viering van hun vriendschap zullen partners zich daarvan rekenschap willen geven. Tegelijkertijd geldt dat relaties veelal niet 'perfect' zijn. Partners mogen beseffen dat de zegening bijdraagt tot groei en verdieping. Zij mogen zich dus laten leiden door Gods onbegrensde liefde, die aanvult waarin zijzelf nog tekortschieten.

Wij suggereren nu enkele thema's die in de pastorale gesprekken die aan de viering voorafgaan, aan de orde zouden kunnen komen:

- de mate waarin de partners elkaar en elkaars geschiedenis werkelijk kennen;
- hun voornemen duurzaam met elkaar verbonden te zijn en voor elkaar verantwoordelijk te zijn in goede en in slechte dagen;
- de betekenis van trouw, betrouwbaarheid, openheid, eerlijkheid en jaloezie
- rolverdeling en machtsverschillen, acceptatie en beleving van de eigen (homo) seksualiteit
- de vruchtbaarheid van hun verbintenis voor anderen, het engagement met medemensen en de samenleving;
- de gelovige beleving van hun vriendschap;
- hun band met de (plaatselijke) geloofsgemeenschap.

Een gesprek over deze thema's biedt naar onze mening een goed aanknopingspunt om op een pastoraal verantwoorde wijze om te gaan met het verzoek van twee mensen hun levensverbintenis te zegenen. Het gesprek zal stellig ook aanknopingspunten opleveren voor de liturgische vormgeving van de vriendschapsviering.

5 Vriendschap vieren

*Waar vriendschap heerst en liefde, daar is God.
Ubi caritas et amor, Deus ibi est.*

(oud-kerkelijke hymne)

Uit de afscheidsrede van Jezus

'Dit is mijn opdracht: dat jullie elkaar liefhebben met de liefde die Ik jullie heb toegedragen. De grootste liefde die iemand zijn vrienden kan betonen, bestaat hierin dat hij zijn leven voor hen geeft. Mijn vrienden zijn jullie, maar dan moeten jullie ook doen wat Ik jullie opdraag. Voor mij zijn jullie geen dienstknechten meer: een knecht heeft geen begrip van wat zijn meester doet. Vrienden noem Ik jullie, omdat Ik alles wat ik van de Vader heb vernomen, aan jullie heb meegedeeld. Niet jullie hebben Mij uitgekozen; nee, Ik heb jullie uitgekozen, en Ik heb jullie de taak gegeven erop uit te gaan en vrucht te dragen, vruchten die blijvend zijn. Wat je de Vader dan ook vraagt in mijn naam, Hij zal het je geven. Dit draag Ik jullie op: dat je elkaar liefhebt'.

Uit: het evangelie volgens Johannes (15, 12-17), in: Het Nieuwe Testament (Willibrordvertaling), Katholieke Bijbelstichting,

Een geloofsgemeenschap die tot zegen bereid is, én twee vrienden of vriendinnen die zich voorbereid hebben op het ontvangen daarvan - het feest kan beginnen!

In de vorige hoofdstukken zagen we dat de kerk een waardevolle traditie heeft in het zegenen van personen en zaken. De liturgie voor de zegening van vriendschap vraagt om een creatieve omgang met die traditie. In dit hoofdstuk presenteren wij een aantal mogelijke 'modellen' voor de viering van vriendschap. En wij reiken enkele liturgische bouwstenen aan.

5.1 Drie mogelijkheden

Wanneer twee partners zich bij een pastor of parochie melden met de vraag om een kerkelijke viering van hun levensverbintenis, dienen zich verschillende mogelijkheden aan. Uiteraard vraagt het van de pastor of de verantwoordelijke in de parochie een goed invoelingsvermogen hen te helpen in hun keuze van een liturgie die recht doet aan de situatie en wensen van henzelf en van de aanwezige gemeenschap.

Wanneer het gaat om een verbintenis tussen twee partners met een verschillende kerkelijke achtergrond, zal aan dit oecumenische gegeven bij de voorbereiding van de liturgie nadrukkelijk aandacht besteed moeten worden. Dit feit zal vermoedelijk gevolgen hebben voor de vormgeving van de liturgie. Hetzelfde geldt voor een verbintenis tussen een katholieke partner en een partner die uit een niet-christelijke religieuze traditie voortkomt, of die geen gelovige achtergrond heeft.

Dit gezegd zijnde dient zich een drietal liturgische mogelijkheden aan. De eerste is dat gekozen wordt voor een openbare viering binnen de reguliere weekendliturgie. De geloofsgemeenschap is de plaats waar lief en leed worden gedeeld. Er is dus alle reden om hiervoor te kiezen. Deze keuze veronderstelt wel dat de parochiegemeenschap hierop is voorbereid in de zin waarvan wij daarover in het vorige hoofdstuk spraken. In de regel zal de viering in het weekend een eucharistieviering of woord- en communieviering zijn. Het ritueel van de zegening zal dan gebeuren voorafgaand aan de voorbede. De pastor presenteert de partners aan de gemeenschap, en spreekt namens de aanwezigen uit dat zij als paar in de gemeenschap worden opgenomen. De aanwezigen zijn hiervan getuige, en staan in voor de beloften.

De tweede mogelijkheid ligt in veel gevallen meer voor de hand: men kiest voor een bijzondere viering door de week. In een 'vriendschapsliturgie' met alleen familie en/of vrienden bestaat meer ruimte om persoonlijke aandacht te besteden aan de partners. De voorkeur van de partners kan uitgaan naar een eucharistieviering, maar die is niet vanzelfsprekend.

Zij kunnen ook kiezen voor een andersoortige viering, zoals een woorddienst, eventueel met communieritus. Deze tweede mogelijkheid werken wij verder uit in de volgende paragraaf.

De derde mogelijkheid is die van een zegening in kleinere kring. Deze kan desgewenst samengaan met een zegening van hun huis. In de viering krijgt dan het samenwonen en -leven een sterker accent. De viering in kleinere kring kan heel goed de vorm aannemen van een vriendschapsmaaltijd zoals in de derde paragraaf van dit hoofdstuk beschreven.

5.2 Een vriendschapsliturgie

In bijlage 2 geven wij bij wijze van voorbeeld een orde van dienst met mogelijke elementen voor een vriendschapsliturgie. Zoals in iedere viering, zullen in deze samenkomst één of meer lezingen uit de Schrift plaatsvinden, gevolgd door een overweging. De vriendschap kan bijbels gefundeerd worden in het verbond tussen God en mens in Jezus van Nazaret, of in dit verbond als voorafbeelding van het komende rijk. Ook kan aandacht besteed worden aan thema's als liefde en trouw, zorg en verantwoordelijkheid, genot en tederheid, overgave en menswording.

In de viering krijgen de onderscheiden betekenissen van de zegen, die hierboven besproken zijn in hoofdstuk 3, aandacht. Allereerst veronderstelt de zegen de lofprijzing om het goede van de schepping. In de vriendschapszegen gaat dat vooral om het uiten in woorden, liederen en gebaren van de dankbaarheid om de gave van de vriendschap en de liefde, in het bijzonder tussen deze twee mensen. Geliefden ervaren hun relatie als genade, als een gave van God, die zorgzaam met mensen omgaat, en als een gunst die de gemeenschap van familie en vrienden hun bewijst. Die dankbaarheid klinkt in de viering door als een belijdenis en een roep om bevestiging van de relatie ten overstaan van de gemeenschap, staande voor het aanschijn van de Eeuwige.

Daarmee komen we op het tweede aspect van de zegen, de smeking, die liturgisch gezien in het verlengde ligt van de voorbede. Gevraagd wordt om voorspoed en geluk, de bestendiging van deze duurzame vriendschap te midden van de gemeenschap en in het licht van de Barmhartige. Beide aspecten klinken in algemene zin door in het volgende openingsgebed, en zij worden in het zegengebed verder geëxpliciteerd.

*Eeuwige God,
U hebt de mensen voor elkaar bestemd.
Daarom danken wij U
dat N. en N. elkaar hebben gevonden,
en hun leven met elkaar willen delen.
Wij vragen U, barmhartige God,
wees hier aanwezig,
nu wij zijn samengekomen
om zegen te vragen over uw geliefde mensen.
Amen.*

De partners verwoorden bij voorkeur in eigen woorden wat de relatie en de zegen waarom ze vragen, voor hen betekent. Daarin spreken zij voor elkaar uit wat zij ervaren aan liefde en vriendschap, wat zij hopen van de toekomst, wat zij kunnen geven aan de ander. Dat kan heel goed in de vorm van een belofte van trouw aan elkaar ten overstaan van God en de geloofsgemeenschap.

De partners kunnen bij het uitspreken ervan elkaar de rechterhand geven of elkaars beide handen vasthouden.

In het hier volgende voorbeeld beloven de partners elkaar trouw te blijven in gelukkige en in moeilijke tijden. Respect klinkt door voor de eigen persoonlijkheid met alle typische trekjes van de ander.

Ook de kring van de omstanders en de zorg voor de samenleving is verwerkt in deze tekst. De belofte kan zich uitstrekken tot de opvoeding van kinderen.

*N, ik heb je lief,
en wil je trouw blijven
in gelukkige en in moeilijke tijden, gezond of ziek,
met veel of weinig,
ik wil je waarderen
zoals je bent,
al de dagen van ons leven.
Samen met jou wil ik bouwen
aan een thuis
voor allen die ons dierbaar zijn,
en werken aan een betere wereld
waarin plaats is voor iedereen.
Als ons kinderen worden toevertrouwd,
wil ik samen met jou
de zorg voor hen dragen.*

De belofte van de partners aan elkaar kan worden ondersteund door het zegenen en overreiken van ringen als teken van duurzaamheid en onverbreekelijke trouw. Andere sieraden die zich hiervoor wellicht lenen, zijn een armband met daarin de naam gegraveerd, een kettinkje of oorringetje. Maar in de liturgie kunnen meer dingen tot symbool worden. Symbolen of symboolhandelingen kunnen de zintuigen prikkelen, en aan het gebeuren een ontroerend concentratiepunt geven. Wellicht zijn dat voorwerpen waaraan de partners dierbare herinneringen hebben. Wanneer het symbool voortkomt uit de thematiek van de bijbellezing, zal de viering aan samenhang en diepte winnen.

De aanwezigen zijn getuige van de zegening, en dragen mede verantwoordelijkheid en zorg voor het welzijn van de partners aan wie de zegen wordt gegeven. De gemeenschap kan uitdrukkelijk bij de zegen betrokken worden. Als de groep niet al te groot is, zou zij een kring om het paar kunnen vormen. De voorgang(st)er kan de omstanders vragen een belofte uit te spreken.

*Nu twee mensen uit ons midden
de zegen gaan ontvangen over hun verbintenis,
vraag ik jullie allen op te staan
en op de volgende vragen antwoord te geven.
Beloven jullie N. en N. in hun samenzijn te aanvaarden,
hen waar nodig te ondersteunen,
en open te staan
voor dat wat God ons in hen beiden schenkt?*

De gemeente antwoordt met: *Ja, dat beloven wij.*
De zegening zelf vindt plaats door een zegengebed.

*God, zegen deze mensen.
Maak hen vruchtbaar.
Laat hun leven als een boom zijn
die goede vruchten draagt,
en schaduw biedt, waar nodig.
Laat hun huis een goede woning zijn,
een onderkomen in kille nachten
en een schuilplaats op warme dagen.
Laat hun leven een bedding zijn
waarin verkwikkend water stroomt,
waarin vermoeidheid wordt verlicht
en welzijn wordt gevierd.
Laat hun arbeid vruchten dragen,
laat hun zwijgen spreken zijn,
laat hun woorden goedheid verspreiden,
en laat hun slapen genade zijn.*

(Vincent Schoenmakers, in: Hein Vrijdag, *Zonder beelden sprak Hij niet tot hen*, Gooi en Sticht, Hilversum 1989).

Daarna kan eventueel een zegen met handoplegging door de voorgang(st)er volgen, met bijvoorbeeld de volgende tekst.

*De trouw van de goede God moge
jullie bevestigen in je vriendschap.
De Liefde van Jezus, onze boezemvriend,
Moge jullie vergezellen op je levensweg.
Het vuur van de Geest
moge jullie hartstocht aanwakkeren.*

De zegen wordt door de gemeenschap bevestigd met het zingen van een lied.

5.3 Een vriendschapsmaaltijd

De viering van de zegening van vriendschap kan, zeker wanneer die in een kleinere kring plaatsvindt, ook heel goed geschieden in het kader van een maaltijd. In dat geval komen we op het model van de *agapè*, de vriendschapsmaaltijd die in de vroege kerk werd gepraktiseerd.

In de cultuur van die dagen was een maaltijd thuis in de familie- en vriendenkring gemeengoed. We zien dat bij de Grieken en de Romeinen. Joden vierden de sabbat met een maaltijd in familiekring. Dat is nooit een louter profaan gebeuren; iedere maaltijd heeft een religieus karakter.

In het Tweede of Nieuwe Testament zien we deze traditie terug. In het bijzonder Lucas neemt in zijn evangelie verschillende maaltijdverhalen op, waarin het brood wordt gedeeld, en waarbij niemand wordt uitgesloten. Jezus' laatste avondmaal staat niet los van deze maaltijdpraktijk. Het is een echte gemeenschapsmaaltijd, waarbij Jezus zijn vrienden uitnodigde. Zoals we in hoofdstuk 2 zagen, legt de evangelist Johannes - de geliefde leerling - in het avondmaal een sterk accent op de vriendschapsliefde, die alle grenzen overschrijdt. In de Handelingen van de apostelen lezen we dat het in Jeruzalem gebruikelijk was bij iemand thuis het brood te breken en maaltijd te vieren. Dit gezamenlijk eten staat in het teken van concrete gemeenschap en zorg voor elkaar. In dat licht staan ook de gespreksonderwerpen die worden aangesneden. Ook Paulus benadrukt in zijn eerste brief aan de Korintiërs de maaltijd als een groeien in gemeenschap.

Verscheidene kerkvaders spreken over deze maaltijden, die ook steeds een sociaal-charitatief doel hadden. Daarbij wordt altijd het brood gezegend. Leken gaan daarin zonder probleem voor. De eucharistische gedachtenisviering van de eerste christenen is ontstaan binnen de context van deze maaltijden. In de vierde eeuw worden de christelijke gemeenten groter. De eucharistie wordt dan gevierd in kerkgebouwen, en wordt gaandeweg een ritueel maal in de gestileerde vorm zoals we die nu nog kennen.

Vanaf de jaren zestig in de vorige eeuw wordt de *agapè-viering* weer gepraktiseerd in kleinere gemeenschappen, al dan niet gecombineerd met de eucharistie.

De *agapè-viering* lijkt ons een goed model te bieden voor de zegening van een levensverbintenis. In eten en drinken realiseert

zich het menselijk bestaan. Door te eten en te drinken bevredigt ieder persoonlijk zijn of haar gevoelens van honger en dorst. Eten en drinken zijn een basale noodzaak om in leven te blijven. Vanuit de deelnemers bezien is de maaltijd een mogelijkheid tot ontmoeting en gemeenschapsvorming. Samen eten is in onze cultuur bij uitstek een manier om uiting te geven aan onderlinge vriendschap en om de liefdesband te versterken. Iemand uitnodigen voor de huiselijke dis betekent: iemand toelaten binnen de eigen intieme levenssfeer. Dit gebaar getuigt van een vertrouwvolle omgang met elkaar.

Het vriendschapsmaal kan een levendig gebeuren zijn, waarin de deelnemers met elkaar hun wel en wee bespreken. Dat alles wordt feestelijker wanneer de tafelgenoten speciale kleding aantrekken, de tafel stijlvol is gedekt, en er kaarsen branden. We spreken van *agapè*, als de deelnemers in het vriendschapsmaal de aanwezigheid van God ervaren. Het eten herinnert ons aan de gaven van de Schepper en de christelijke liefde. De traditie biedt ons daarbij gebeden waarmee het voedsel kan worden gezegend. Klassiek is de zegenformule: 'Heer, zegen ons en deze gaven, die wij uit uw milde hand hebben ontvangen...'. De vruchten van de aarde komen daarmee in een symbolisch perspectief te staan, en in het ritueel van de maaltijd wordt het goddelijke transparant.

Een *agapè-viering* kan plaatsvinden in het kerkgebouw, afhankelijk van de plaatselijke mogelijkheden, maar is vooral geschikt voor een viering thuis, en kan desgewenst samengaan met een huiszegen.

De huisliturgie heeft in onze ogen op zichzelf een grote waarde, die al te dikwijls uit het oog verloren is. Wij bepleiten deze vorm van vieren echter niet als vlucht, weg uit de parochie die niet tot zegen bereid is. De band met de plaatselijke geloofsgemeenschap kan in een dergelijke samenkomst gestalte krijgen door de aanwezigheid van de pastor of andere leden van die gemeenschap. Het feit dat over de levensverbintenis van twee mensen in kleinere kring de zegen is uitgesproken, kan vooraf of nadien bekend worden gemaakt in het parochieblad. Tijdens de reguliere weekendvieringen van de parochie kan in de voorbeden gebeden worden voor de betrokken partners.

Het aantrekkelijke van de vriendschapsmaaltijd is dat daarin gemakkelijk aan alle persoonlijke wensen voldaan kan worden, en dat zij veel ruimte laat voor de eigen creativiteit. In principe kan iedere christen in deze viering voorgaan. Wanneer een pastor voorgaat in de viering, doet hij of zij dat als vertegenwoordiger van de kerk. De maaltijd kan ook worden gecombineerd met de eucharistische dankzegging, maar dan moet dit onderdeel duidelijk onderscheiden worden van de maaltijd zelf.

De kunst is aan te voelen welk karakter zo'n bijeenkomst krijgt. Zij moet niet te plechtig worden, maar evenmin een gastronomische uitspatting. Het verdient aanbeveling de maaltijdviering en de informele voortzetting van het feest duidelijk van elkaar af te bakenen, bijvoorbeeld door een lied te zingen.

In bijlage 2 geven wij - wederom: bij wijze van voorbeeld - een orde van dienst voor een vriendschapsmaal.

Besluit

In onze eerste pastorale brief, *Tot zegen geroepen*, spraken wij reeds als onze overtuiging uit dat homoseksualiteit door christenen kan en mag worden verstaan als een zegen van godswege. In deze tweede pastorale brief, *Tot zegen bereid*, roepen wij de kerkgemeenschap op aan deze overtuiging praktische gevolgen te verbinden en over te gaan tot de viering en zegening van homoseksuele en lesbische levensverbintenissen. Tot heil en heling van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen, maar evenzeer tot heil en heling van de geloofsgemeenschap als geheel.

'Waar vriendschap heerst en liefde, daar is God', zo luidt de tekst van een zeer bekende hymne die oorspronkelijk zijn plaats had in de liturgie van Witte Donderdag, bij de herdenking van het vriendschapsmaal van Jezus met zijn leerlingen. In onze tijd wordt dit lied vaak als canon gezongen. Juist als canon drukt dit gezang een diepe geloofsovertuiging uit, die er als het ware vanuit zichzelf om vraagt steeds maar weer herhaald te worden.

Mogen vriendschap en liefde onder ons eindeloos bezongen en gevierd worden. Mogen zij bezongen worden in de universele taal van de kerk: *Ubi caritas et amor, Deus ibi est*, evenzeer als in onze eigen taal: 'Waar vriendschap heerst en liefde, daar is God'.

Bijlage 1

Suggesties voor gesprek

door Conny van Lier

In deze pastorale brief houden wij een pleidooi voor een liturgische viering van homoseksuele en lesbische levensverbintenissen en de zegening daarvan binnen de kerkgemeenschap. Daartoe is een open en uitnodigende houding van parochies en pastores gewenst ten aanzien van mensen die om zo'n viering vragen.

In deze bijlage reiken wij een aantal suggesties aan om op de verschillende niveaus van de plaatselijke gemeenschap het gesprek hierover op gang te brengen. De bedoeling van dit gesprek is dat de gemeenschap een eigen pastoraal beleid ontwikkelt wat betreft de zegening van vriendschappen.

1 Bestuur

Besturen van parochies - kerk- en parochiebesturen, parochieraden, parochievergaderingen - dragen verantwoordelijkheid voor het beleid van de parochie. Het bestuur streeft ernaar het gesprek en de eensgezindheid binnen de parochie te bevorderen, en waakt over het gezicht van de parochie naar buiten toe. Een verstandig bestuur zal ernaar streven helderheid te scheppen over wat wél en wat niet tot het beleid en de mogelijkheden van de parochie behoort. Het bestuur zal zich ervan vergewissen dat deze helderheid niet alleen bestaat bij zichzelf en de pastores, maar ook bij andere verantwoordelijken, bij de desbetreffende werkgroepen en bij de gemeenschap als geheel. Deze helderheid veronderstelt van de zijde van het bestuur openheid en ook de bereidheid het eenmaal vastgestelde beleid - waar nodig - te verdedigen en te handhaven.

Wordt het formuleren van beleid achterwege gelaten, dan is het gevaar reëel dat men van incident naar incident gaat, met alle schade vandien voor de personen die bij dergelijke incidenten betrokken zijn.

2 Pastores

De rol van pastores is niet minder cruciaal dan die van bestuurders. Zij zullen veelal binnen de parochie de eersten zijn die met de vraag naar zegening geconfronteerd worden.

Ook van pastores wordt dus een heldere opstelling gevraagd. Een pastor zal zich bekend moeten maken als iemand die bereid is tot zegenen. Hij of zij zal het vertrouwen moeten winnen van homoseksuele en lesbische partners die om viering van hun vriendschap vragen. Pastores die regelmatig in de verkondiging, in pastorale gesprekken of in het parochieblad blijk geven van een positieve houding ten aanzien van homoseksualiteit, zullen de vraag eerder krijgen dan pastores die zich nimmer openlijk met homoseksuele en lesbische mensen inlaten. In de pastorale brief *Tot zegen geroepen* deden wij in dit licht een aantal suggesties voor hen die willen werken aan een 'inclusieve geloofsgemeenschap'.

Zoals bij elke 'vernieuwing' van het kerkelijk leven ligt het ook hier voor de hand dat zich bij tijd en wijle spanningen en conflicten zullen voordoen. Pastores worden in zulke gevallen vaak als eersten aangesproken. In die gevallen is het voor een pastor belangrijk zich verzekerd te weten van de steun van het parochiebestuur, maar evenzeer van de steun van de (naaste) collega's in de eigen parochie, de regio of het dekenaat. Hier ligt een duidelijke taak, in het bijzonder voor regionale en dekenale pastoresvergaderingen, diocesane priesterraden en mensen die verantwoordelijk zijn voor de permanente vorming van pastores.

Te allen tijde zouden pastores de praktijk en de beeldvorming moeten vermijden dat het voorgaan in de viering van homoseksuele en lesbische levensverbintenissen vooral een taak is voor pastores die zelf homoseksueel of lesbisch zijn. Elke pastor hoort voor dit voorgangerschap gekwalificeerd te zijn, wat zijn of haar eigen seksuele voorkeur ook is.

3 De geloofsgemeenschap als geheel

Bestuur en pastor opereren binnen de plaatselijke geloofsgemeenschap niet in het luchtledige. Zij zullen binnen de parochie gezamenlijk een draagvlak voor hun beleid en optreden moeten creëren. Een manier om aan dat draagvlak te werken is de parochie - of groepen daarbinnen - uit te nodigen om met elkaar in gesprek te gaan over de inhoud van deze pastorale brief. Iedereen binnen de geloofsgemeenschap kan het initiatief hiertoe nemen. Mocht de parochie beschikken over een aparte

werkgroep voor seksualiteit en relaties of een werkgroep huwelijksvoorbereiding, dan ligt het voor de hand dat deze werkgroep het initiatief neemt.

De gesprekken kunnen beperkt blijven tot één bijeenkomst, maar zij kunnen ook meer bijeenkomsten in beslag nemen. Dit hangt van de mogelijkheden binnen de parochie af.

De bedoeling van deze gesprekken hoeft zeker niet te zijn dat iedereen.

het over dit ingewikkelde en gevoelige onderwerp meteen met elkaar eens wordt. Wel geeft zo'n bijeenkomst de mogelijkheid om de bewustwording op gang te brengen, meningen te verwoorden en te toetsen, mogelijkheden en grenzen te verkennen.

Sommigen zullen ervoor kiezen een homoseksuele of lesbische pastor of parochiaan uit te nodigen om dit gesprek in te leiden. Dat kan nuttig zijn, al moet wel voorkomen worden dat het hele gesprek zich rond hem of haar afspeelt.

De agenda voor een gespreksbijeenkomst voor belangstellende parochianen zou er als volgt uit kunnen zien.

- Open de avond met een korte inleiding, waarin de belangrijkste punten uit de pastorale brief worden samengevat.
- Kies één van de hieronder besproken werkvormen A, B of C, en ga daarmee aan de slag.
- Sluit de bijeenkomst af met een conclusie die ook aan anderen in de parochie bekend gemaakt wordt (bijvoorbeeld via het parochieblad).
- Zing ten slotte samen een lied, bid een gebed of lees een (schrift)tekst die aansluit bij het onderwerp van de bijeenkomst.

Werkvorm A: 'Levenslijn'

Deze werkvorm biedt zicht op de verschuivingen in de tijd in de manier waarop mensen relaties vorm geven. Achtereenvolgens worden de volgende stappen gezet.

- Individuele opdracht

Teken op een vel papier drie horizontale lijnen die - in tientallen van leeftijdsjaren - de levensloop voorstellen van respectievelijk één van uw ouders, van uzelf en van een kind. De lengte van deze lijnen correspondeert met ieders leeftijd. Op de drie lijnen geeft u aan welke levensstaat deze personen hebben op verschillende leeftijden (bijvoorbeeld: ongehuwd in gezinsverband levend, alleenwonend, samenwonend, gehuwd).

- Opdracht in groepjes van drie personen

Zet op een vel papier onderaan op een horizontale balk de leeftijden neer in tientallen van leeftijdsjaren. Plaats daarboven de levenslijnen in volgorde van geboortedatum van degenen die u beschreven hebt. Onderaan komt de oudste, bovenaan de jongste. (10 minuten)

- Vervolgopdracht

Maak vervolgens samen een lijstje van de drie dingen die u het meest veranderd vindt in de tijd. Wat valt op? Welke verschuivingen ziet u door de tijd heen, waar het gaat om relaties? (20 minuten)

- Kringgesprek

Wissel met alle aanwezigen de lijstjes met verschuivingen uit. Ga daarbij in op de vraag wat deze veranderingen van levensstijl betekenen voor de geloofsgemeenschap. (30 minuten)

Werkvorm B: 'Levensmomenten'

In hoofdstuk 2 spraken wij over 'de behoefte van de hedendaagse mens de blije en de droevige momenten van het persoonlijke en collectieve leven te markeren met rituelen'. De hier beschreven werkvorm is bedoeld om zicht te krijgen op enkele van deze momenten en hun eventuele religieuze betekenis. Achtereenvolgens worden de volgende stappen gezet.

- Individuele opdracht

Kijk terug op uw leven, en schrijf op welke belangrijke momenten in uw leven voor u in religieus opzicht van belang waren. Welke momenten hadden voor u duidelijk met uw geloof te maken?

- Opdracht in groepjes van vier personen

Vertel elkaar over deze momenten. Bij welke momenten was er sprake van een liturgische viering, en bij welke niet? En waarom dan niet? Was dat een kwestie van eigen keuze, of was een viering om een of andere reden niet mogelijk? Zou u dat voor de toekomst anders wensen? (25 minuten)

- Vervolgopdracht

Maak samen een lijstje met drie levensmomenten die volgens uw groepje om een aparte liturgische viering vragen (5 minuten).

- Kringgesprek

Wissel met de hele groep de lijstjes uit. Ziet u mogelijkheden om bepaalde momenten in uw gemeenschap voortaan wél te vieren? (30 minuten)

Werkvorm C: 'Levenspartners'

Deze werkvorm is bedoeld om zicht te krijgen op de verschillen en overeenkomsten tussen diverse soorten relaties, om zo te komen tot pastorale criteria voor de eventuele viering en zegening daarvan. Achtereenvolgens worden de volgende stappen gezet.

- Discussie in stilte

Hang twee grote vellen papier op. Zet op het ene het woord 'huwelijk/partnerrelatie' en op het andere 'vriendschap'. Nodig de aanwezigen uit op deze vellen een woord neer te schrijven dat aangeeft aan welke kwaliteit een goede partnerrelatie voldoet, en aan welke een goede vriendschap. (10 minuten)

- Tweegesprek

Bespreek in tweetallen zowel de verschillen als de overeenkomsten tussen een partnerrelatie en een vriendschap. (20 minuten)

- Samenvatting

Schrijf de overeenkomsten op een vel papier dat u tussen de twee andere vellen in hangt. Schrijf de verschillen op twee vellen die u links en rechts van de andere vellen hangt.

- Kringgesprek

Lopen de kwaliteiten van een partnerrelatie en vriendschap in elkaar over? Zijn er verschillen die men min of meer essentieel zou moeten noemen? Aan welke criteria moet een relatie volgens u voldoen om voor viering en zegening in de kerk in aanmerking te komen? (30 minuten)

4 Homoseksuele en lesbische gelovigen

Wanneer een geloofsgemeenschap eenmaal tot zegen bereid is, zal zij dit aan homoseksuele mannen en lesbische vrouwen bekend willen maken. Daarbij is het van belang te bedenken dat homoseksuele en lesbische gelovigen op verschillende wijzen deel hebben aan het parochiële leven. Sommige zullen daarin actief zijn, of regelmatig de vieringen bezoeken. Andere verkeren meer op afstand, bezoeken de kerk incidenteler. Sommige zijn wellicht ook van de parochie vervreemd, doordat zij de kerk niet als een 'veilige plaats' kunnen ervaren, waar zij zichzelf kunnen zijn. Het bereiken van al deze verschillende categorieën homoseksuele en lesbische gelovigen vraagt om een gedifferentieerde aanpak.

Enkele suggesties.

- Schrijf een artikel in het parochieblad over de inhoud van deze pastorale brief en het belang ervan voor de parochie. Maak - liefst daarbij - een verslag van de gesprekken die over deze brief hebben plaatsgevonden, en een overzicht van het beleid dat ontwikkeld is.

- De brief kan ter inzage liggen op een boekentafel in het kerkgebouw, en daar ook gekocht of meegenomen worden. Zorg vooral in de kerstnacht voor voldoende aantallen.

- Er kunnen ten behoeve van homoseksuele en lesbische gelovigen bijeenkomsten georganiseerd worden om over deze brief met elkaar in gesprek te gaan.

- Bedenk ten slotte: de grootste werfkracht bereikt u wanneer u in uw parochie van elke viering van vriendschap weer een feest weet te maken. Dat zal stellig ook anderen op het idee brengen uw goede voorbeeld na te volgen.

Bijlage 2

Liturgische suggesties

In hoofdstuk 5 presenteerden wij een tweetal 'modellen' voor de liturgische viering van vriendschap, die wij respectievelijk hebben aangeduid als 'vriendschapsliturgie' en 'vriendschapsmaaltijd'. Hieronder bieden wij, bij wijze van voorbeeld, voor elk van beide modellen een orde van dienst. Ook geven wij suggesties voor schriftlezingen en liederen.

1 Orde van dienst voor een vriendschapsliturgie

- Openingszang
- Verwelkoming
- Gezongen lofprijzing (facultatief)
- Gebed
- Eén of meer lezing(en)
- Een gezongen psalm of lied (als eventuele tussenzang)
- Verkondiging
- Muziek
- Uitwisseling van beloften
- Symboolhandeling
- Zegengebed en zegening
- Lied
- Voorbede
- Eucharistie- of communieviering (facultatief)
- Onze Vader
- Zending en zegen
- Slotzang

2 Orde van dienst voor een vriendschapsmaal

- Ontvangst van de gasten en begroeting
- Ontsteken van kaarsen

- Lied
- Inleidend woord over het karakter van de bijeenkomst
- Gebed (eventueel gecombineerd met zegenwens over het huis)
- Voorgerecht
- Korte lezing uit de Schrift
- Gesprek naar aanleiding van de lezing
- Zegening van vriendschap
- Lied
- Zegening over eten en drinken (brood en wijn)
- Uitbrengen van een dronk op het paar
- Maaltijd
- Voorbeden en/of wensen
- Lied
- Informele voortzetting

3 Suggesties voor schriftlezingen

- Ruth 1, 7-18: het verbond tussen Ruth en Noömi
- 1 Samuël 20, 12-23.35-42: het verbond tussen David en Jonatan
- Prediker 4, 7-12: Beter met tweeën dan alleen
- Hooglied 4, 1-7 : Wat ben je mooi!
- Hooglied 5, 10-16a: Zo is mijn lief
- Wijsheid van Jezus Sirach 6, 5-17 of 22, 19-25: Vriendschap
- Matteüs 12, 46-50: Echte verwanten
- Lucas 10, 25-37: De barmhartige Samaritaan
- Johannes 4, 31: Jezus en de Samaritaanse vrouw

- Johannes 15, 12-17: Het gebod van de liefde
- 1 Korintiërs 13: Het hooglied van de liefde
- 1 Johannes 3, 16-24: Met God verbonden

4 Suggesties voor liederen

Eva's lied (Kok, Kampen)

- Agapeliëd Maaltijd van vreugde (115, tekst Marijke Koijsck-de Bruijne, muziek Eileen Silcocks)
- Lied van de liefde hoog als de hemel (II 41; tekst Marijke de Bruijne, muziek Thea Riesebos)

Gezangen voor liturgie (Gooi en Sticht, Kampen)

- Behoed de liefde van de geliefden (579; tekst Huub Oosterhuis, muziek Tom Löwenthal)
- Het woord dat ik jou geef (460; tekst en muziek Ad de Keyzer)
- Nu nog met halve woorden (507; tekst Huub Oosterhuis, melodie ' O Heer, die daar)
- Uit vuur en ijzer (531; tekst Huub Oosterhuis, melodie Poolse volksmelodie)
- Vol van verwachting zijn wij gekomen (643; tekst Marijke Koijsck-de Bruijne, muziek Eileen Silcocks)
- Wonen overal nergens thuis (551; tekst Huub Oosterhuis, melodie Suze Naanje)
- Wij bidden U Gods zegen toe (552; tekst E.L. Smelik, melodie Genève 1551)
- Wij moeten gaan (655; tekst Gonny Luijpers, muziek Herma Bulder)

Liederen en gebeden uit Taizé (Gooi en Sticht):

- Ubi caritas (11; tekst *traditional*, muziek Jacques Berthier)

Liturgische Gezangen (Gooi en Sticht):

- Al spreek ik met tongen (II, 20; tekst Huub Oosterhuis, muziek Antoine Oomen)
- Dan nog (I, 168; tekst Huub Oosterhuis, muziek Bernard Huijbers)
- Dit huis vol mensen (II, 17; tekst Huub Oosterhuis, muziek Antoine Oomen)
- Voordat ik bomen zag (II, 72; tekst Huub Oosterhuis, muziek Antoine Oomen)

Mensen gaan twee aan twee (Gooi en Sticht):

- Vrede, geluk, vreugde en toekomst (119, tekst Jan van Opbergen, melodie 'Com nu met sangh')

Mensen van grond en licht (DABAR-Luyten):

- Van alle jongens (58; tekst Herman Verbeek, melodie Toine Arbeau)

Zingen om te vieren (Wolters-Noordhoff)

- De liefde door de wereld gaat (58, tekst Marijke de Bruijne, muziek Chris Fictoor)
- Huiscaanon (63; tekst en muziek Chris Fictoor)
- Om warmte gaan wij een leven (94; tekst Huub Oosterhuis, muziek Herman Rouw)

Hooglied. Twaalf zangen (tekst Kees Waayman, muziek Chris Fictoor)

Lied van liedjes. Negen gezangen (tekst Servaas Bellemakers, muziek Arjan van Baest)

Bijlage 3

Litteratuur

De leeslijst die hieronder volgt, valt in twee delen uiteen. Het eerste deel is vooral praktisch van aard: een selectie uit het beschikbare liturgische materiaal. Het tweede deel bevat een keuze van achtergrondlitteratuur voor hen die zich verder willen verdiepen in theologische, pastorale en liturgische aspecten van de viering en zegening van homoseksuele en lesbische levensverbintenissen.

Liturgisch materiaal

Het Kompas, *Mensen gaan twee aan twee. Verhalen, liederen, gebeden, trouwbeloften en toespraken voor het vieren van een relatie*, Gooi en Sticht, Baarn 1999.

Teksten voor het zegenen van hetero- en homorelaties, die stammen uit vieringen van 'Het Kompas', een oecumenische basisgemeente in Amsterdam.

Mag ik je een roze tuin beloven? Liturgie van de vriendschap voor homofiele en lesbische christenen, 1997 (besteladres: Liturgisch documentatiecentrum Levensecht, Wilde Woudstraat 14, 1000 Brussel, België).

Bloemlezing van liturgische teksten voor de zegening van een vriendschapsverbintenis, voorafgegaan door een theologische beschouwing en pastorale suggesties.

Elizabeth Stuart, *Daring to Speak Love's Name. A gay and lesbian prayerbook*, Hamish Hamilton, Londen 1992.

Een verzameling van orden van dienst, gebeden en teksten voor verschillende momenten in het homoseksuele en lesbische leven, waarbij vooral geput is uit Engelse en Amerikaanse bronnen. Meer dan vijftig bladzijden van het boek hebben betrekking op de viering van vriendschap.

Sytze de Vries, *Op liefde gebouwd. Woorden die trouw toezeggen en om vertrouwen vragen*, Meinema, Delft 1987.

Verzameling liturgische teksten die probeert 'de woordenschat van de taal der liefde te vernieuwen'. Naast teksten voor een huwelijksviering ook teksten voor het vieren van vriendschap.

Zegeningen uit het Romeins rituaal. Een studie-uitgave (Pastoraalliturgische handreikingen), Nationale Raad voor Liturgie, Zeist 1986. Selectie en vertalingen van zegengebeden uit het officiële Romeinse rituale, van eigen toevoegingen voorzien door J. Hermans, professor aan het grootseminarie Rolduc.

'Zegeningen en aanstellingen', in: *Werkmap voor Liturgie* 1986/1; 'Zegeningen', in: *Werkmap voor Liturgie* 1987/2, Gooi en Sticht, Hilversum.

Inleiding op, en commentaar bij *Zegeningen uit het Romeins rituaal*. Daarnaast opzet en teksten voor nieuwe zegeningrituelen, onder meer voor het zegenen van een verbintenis.

Achtergrondliteratuur

'Als je van zegen spreekt', in: *Inzet* 1998/4 (besteladres: Abdij van Berne, Postbus 60, 5473 ZH Heeswijk-Dinther).
Korte pastoraaltheologische, bijbelse en liturgische artikelen over zegen.

John Boswell, *Samesex unions in premodern Europe*, Villard Books, New Vork 1994.

De waarde van dit boek ligt in de presentatie van voorheen onbekende teksten, in het bijzonder uit de vroege kerk in het Oosten, die betrekking hebben op verbintenissen tussen mensen van hetzelfde geslacht (meestal mannen). Critici prijzen de speurzin en eruditie van de auteur, maar plaatsen vraagtekens bij diens bewering dat deze verbintenissen homoseksueel van aard geweest zijn.

Denise Dijk, *Als de pot de passie preekt. Een korte kennismaking met de theologie van Isabel Carter Heyward*, in: Riet Bons-Storm en anderen (redactie), *Zij waait waarheen zij wil. Opstellen over de Geest, aangeboden aan Catharina J.M. Halkes*, Ten Have, Baarn 1986, 91-103.

De Amerikaanse Isabel Carter Heyward geeft in haar theologie een vanzelfsprekende en centrale plaats aan lichamelijkeheid en de lesbische liefde.

A. van Eijk, 'Er is méér aan sacramentaliteit', in: *Tijdschrift voor Liturgie* 1999/3, 130-143, Uitgeverij Abdij Affligem, Hekelgem (België).

Artikel naar aanleiding van een theologische studiedag over 'uitgewaaierde sacramentaliteit'. De auteur houdt een pleidooi voor een sacramentsbegrip dat breder is dan de vastgestelde zeven sacramenten van de rooms-katholieke kerk.

'Gezegend ben je', in: *Open Deur*, mei 2000 (besteladres: Open Deur, Postbus 29, 2700 AA Zoetermeer).

De auteurs beschrijven in kort bestek op zeer toegankelijke wijze verschillende aspecten van 'zegenen'. De artikelen lenen zich ook goed voor bespreking en bezinning in parochieverband.

C. Hallewas, *Zegen vieren. Zegening van levensverbintenissen*, Boekencentrum, Zoetermeer 1996.

Inmiddels klassiek boek over levensverbintenissen en hun zegening. De auteur geeft bijbels-theologische en kerkhistorische beschouwingen over huwelijk en homoseksualiteit, belicht de kerkelijke standpunten, en houdt een pleidooi voor een 'zegenviering'.

Mary E. Hunt, *Fierce Tenderness. A Feminist Theology of Friendship*, Crossroad, New York.

De auteur betoogt dat in vrouwenvriendschappen vier componenten samenkomen: liefde, kracht, lichamelijkeheid en spiritualiteit. 'Vriendschap' is volgens haar een omvattender en in theologisch opzicht adequater model dan 'huwelijk'.

Anne-Marie Korte, Frans Vosman en Thee de Wit (redactie), *De ordening van het verlangen. Vriendschap, verwantschap en (homo)seksualiteit in joodse en christelijke tradities*, Meinema, Zoetermeer 1999.

Bundel artikelen over liefdesrelaties naar aanleiding van een studiedag aan de Katholiek Theologische Universiteit te Utrecht. Vanuit verschillende disciplines (exegese, dogmatiek, vrouwenstudies theologie, moraaltheologie, kerkgeschiedenis en kerkrecht) worden de geloofstraditie en het officiële standpunt van de rooms-katholieke kerk tegen het licht gehouden.

'Macht van de zegening, zegening van de macht. De dubbelzinnige relatie tussen religieuze zegening en macht', in: *Concilium* 1985/2, Gooi en Sticht, Hilversum.

Deze aflevering van het internationale theologisch tijdschrift *Concilium* bevat exegetische bijdragen over, en pastoraaltheologische reflecties op het zegenen in de bijbelse en de kerkelijke traditie.

C. Menken-Bekius en J. Pieper (redactie), 'Pastoraat en veranderende relaties', in: *Praktische Theologie* 1998/4, Waanders, Zwolle.

Pastoraaltheologische artikelen over het huwelijk en veranderende relatiepatronen binnen de huidige cultuur. Ingegaan wordt op het spanningsveld waarin pastores zich bevinden. Dit spanningsveld wordt bepaald door zowel de kerkelijke traditie en de persoonlijke overtuiging van de pastor als de beleving van paren die eigen wensen uiten ten aanzien van de zegening van hun relatie.

Elizabeth Stuart, *Just Good Friends. Towards a lesbian and gay theology of relationships*, Mowbray, London 1995.

De Engelse theologe Elizabeth Stuart onderzoekt in dit boek de betekenis van vriendschap zowel binnen de christelijke traditie als in het leven van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen. Van daaruit ontwikkelt zij inzichten die ook voor

heteroseksuelen relevant zijn, onder meer over het huwelijk.

Johan te Velde (redactie), *Wees gezegend. Over zegeningen in de joodse en de christelijke traditie* (Liturgiekatechese), Gooi en Sticht, Baarn 1996.

Publicatie op initiatief van de Werkgroep Liturgie en Pastoraat van de Katholiek Raad voor Israël. De auteurs bieden vanuit de joodse traditie nieuw zicht op het gebed van christenen. Het eerste deel biedt een inleiding op de zegening in de joodse en christelijke traditie; het tweede deel presenteert gebedsteksten uit beide tradities.

Vroom & Vrolijk, driemaandelijks oecumenisch tijdschrift voor vrouwen en mannen over homoseksualiteit en geloof (administratie: Uitgeverij Narratio, Postbus 1006, 4200 CA Gorinchem).

Dit blad besteedt regelmatig aandacht aan 'roze liturgie'.

Werkverband van Katholieke Homo-Pastores, *Tot zegen geroepen. Pastorale brief over geloof en (homo)seksualiteit*, 1989 (besteladres: WKHP, Postbus 59, 6850 AB Huissen).

De eerste pastorale brief van het werkverband beschrijft onder meer 'wat homoseksuelen, vanuit hun belevingswereld, kunnen bijdragen aan de geestelijke rijkdom en de veelkleurigheid van de katholieke geloofsgemeenschap'.

Bijlage 4

Adviseurs

Bij het opstellen van *deze* brief hebben wij dankbaar gebruik gemaakt van het commentaar van adviseurs aan wie de tekst vooraf is voorgelegd: 'ervaringsdeskundigen' uit de (kerkelijke) homo- en lesbische beweging, deskundigen uit het pastoraat en deskundigen inzake theologie, liturgiewetenschap en andere disciplines. Voor zover zij daarvoor toestemming gaven, publiceren wij hier hun namen. De verantwoordelijkheid voor de inhoud van de brief blijft overigens geheel voor rekening van de afzender.

- Paul Begheyn s.j., directeur van Centrum voor geloofsverdieping Ignatius huis, Amsterdam;
- Drs. Heidi Belgers, theoloog en lid van het lesbisch theologisch werkgezelschap Sappho;
- Bernard de Cock o.p., studentenpastor en docent filosofie, Gent;
- Dr. Denise Dijk, docent vrouwenstudies theologie aan de Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken, Kampen;
- Marjo Eitjes, theoloog/agoog en lid van het Netwerk Verkeerd Verbonden;
- Prof. dr. Pieter-Anton van Gennip, hoogleraar wijsbegeerte aan de Technische Universiteit Delft en algemeen secretaris van de Katholieke Raad voor Kerk en Samenleving;
- Prof. dr. Maaike de Haardt, bijzonder hoogleraar feminisme en christendom aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en docent vrouwenstudies theologie aan de Theologische Faculteit Tilburg;
- Drs. Andries Govaart, liturgist;
- Prof. dr. Frans Haarsma, emeritus hoogleraar pastoraaltheologie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen;
- Dr. Eddy Hallewas, evangelisch-luthers predikant;
- Dr. Sieb Lanser, predikant, Reformatorische Kerkgemeenschap Heerlen;
- Drs. Conny van Lier, lesbisch feministisch theoloog en emancipatiewerker voor vrouwen en jongeren;
- Prof. dr. Gerard Lukken, emeritus hoogleraar liturgie en sacramententheologie, Theologische Faculteit Tilburg;
- Marjan Menting, student theologie aan de Katholieke Theologische Universiteit te Utrecht en lid van het lesbisch theologisch werkgezelschap Sappho;
- Drs. Lodewijk Palm, voorzitter van het Landelijk Koördinatiepunt Groepen Kerk en Homoseksualiteit;
- Dr. Jos Pieper, pastoraalpsycholoog, Katholieke Theologische Universiteit te Utrecht en Faculteit Godgeleerdheid van de Universiteit Utrecht;
- Donne Schmaal, voormalig medewerkster voor kerkopbouw van het bisdom Haarlem;
- Drs. Leon Segers, theoloog en docent aan de Fontys Lerarenopleiding Tilburg;

- Prof. dr. Sjeff van Tilborg m.s.c., hoogleraar exegese Nieuwe Testament aan de Katholieke Universiteit Nijmegen;
- Prof. dr. Rik Torfs, gewoon hoogleraar kerkelijk recht aan de Katholieke Universiteit Leuven;
- Ds. Hans Uytendogaardt, redactiesecretaris van het Dienstboek Samen-op-Weg-kerken en docent liturgiek aan Theologisch Seminarium Hydepark;
- Ds. Lideke in't Veld, predikant, Remonstrantse Gemeente Haarlem;
- Dr. Joris Vercammen, praktisch theoloog en rector van het Oud-Katholiek Seminarie;
- Drs. Diana Vernooij, directeur van bezinningscentrum De Tiltenberg te Vogelenzang en voorganger in basisgemeente De Duif te Amsterdam;
- Jac Vlaar, voorzitter van de Federatie Verenigingen van Pastoraal Werkenden Nederland;
- Dr. Frans Vosman, moraaltheoloog, Katholieke Theologische Universiteit te Utrecht;
- Dr. Jan van der Wal, beleidsmedewerker van de Vereniging van Pastoraal Werkenden Roermond.

**Voor reacties en informatie
 naar aanleiding van deze pastorale brief
 kan men zich wenden tot
 het Werkverband van Katholieke Homo-Pastores (WKHP),
 Postbus 59, 6850 AB Huissen.
 Postbankrekening 2419768
 ten name van WKHP, Nijmegen.**

(tekst op de achterkant van het boekje)

Homoseksuele en lesbische relaties vinden binnen de Nederlandse samenleving steeds meer erkenning. Verschillende kerken kennen intussen de mogelijkheid van het uitspreken van een zegenbede over de levensverbintenis van twee mannen of twee vrouwen.

Het *Werkverband van Katholieke Homo-Pastores* bepleit in deze 'pastorale brief' dat ook de rooms-katholieke kerk ruimhartig haar zegen verleent aan deze levensverbintenissen.

Niet alleen het verstaan van 'de tekenen van de tijd' maar ook de eigen sacramentele traditie van de rooms-katholieke kerk verschaft voor dit pleidooi de argumenten.

De rooms-katholieke kerk beschikt bovendien vanouds over een rijk arsenaal aan zegeningen voor mensen in uiteenlopende leefsituaties.

Het pleidooi voor de 'vriendschapszegen' sluit hierbij aan.

De auteurs staan een actief en wervend beleid van pastores en parochies voor. Zij geven aanwijzingen hoe het vieren van vriendschap binnen plaatselijke geloofsgemeenschappen gestalte kan krijgen.

Het *Werkverband van Katholieke Homo-Pastores*,
 opgericht in 1980, staat open voor homoseksuele mannen en lesbische vrouwen die door roeping of beroep zijn verbonden met de rooms-katholieke kerk.
 Het Werkverband streeft een kerk na waarin ruimte is voor allen die oprecht de weg van Jezus van Nazaret willen gaan, ongeacht seksuele voorkeur, geslacht of levensstaat.